Tweede Kamer der Staten-Generaal

2

Vergaderjaar 1997–1998

25 601 Minderhedenbeleid 1998

Nr. 4

VERSLAG VAN EEN RONDETAFELGESPREK
Vastgesteld 24 september 1997

De vaste commissie voor Binnenlandse Zaken[1] heeft op 3 september 1997 een rondetafelgesprek gevoerd over **het kabinetsstandpunt t.a.v. het rapport van de Tijdelijke wetenschappelijke commissie minderhedenbeleid (de commissie-Ginjaar-Maas)**.

Van het overleg brengt de commissie bijgaand stenografisch verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken,
De Cloe

De griffier van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken,
Nava

[1] Samenstelling:
Leden: V.A.M. van der Burg (CDA), Te Veldhuis (VVD), Van der Heijden (CDA), De Cloe (PvdA), voorzitter, Janmaat (CD), Van den Berg (SGP), Scheltema-de Nie (D66), ondervoorzitter, Apostolou (PvdA), Kalsbeek-Jasperse (PvdA), Zijlstra (PvdA), Van der Hoeven (CDA), Remkes (VVD), Gabor (CDA), Koekkoek (CDA), Nijpels-Hezemans (groep-Nijpels), Oedayraj Singh Varma (GroenLinks), Hoekema (D66), H.G.J. Kamp (VVD), Essers (VVD), Dittrich (D66), De Graaf (D66), Cornielje (VVD), Rouvoet (RPF), Rehwinkel (PvdA).
Plv. leden: Dankers (CDA), Van Hoof (VVD), Bijleveld-Schouten (CDA), Liemburg (PvdA), Poppe (SP), Schutte (GPV), Jeekel (D66), Van Heemst (PvdA), Noorman-den Uyl (PvdA), Feenstra (PvdA), Verhagen (CDA), Van der Stoel (VVD), Mateman (CDA), Mulder-van Dam (CDA), Van Wingerden (AOV), Rabbae (GroenLinks), Van Boxtel (D66), Korthals (VVD), Luchtenveld (VVD), Assen (CDA), Bakker (D66), Klein Molekamp (VVD), Leerkes (Unie 55+), Van Oven (PvdA), M.M. van der Burg (PvdA).

KST24089
ISSN 0921 - 7371
Sdu Uitgevers
's-Gravenhage 1997

Stenografisch verslag van een rondetafelgesprek van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken

Woensdag 3 september 1997

Aanvang 10.30 uur

Voorzitter: De Cloe

Aanwezig zijn 7 leden der Kamer, te weten:

De Cloe, Rehwinkel, De Graaf, Oedayraj Singh Varma, Noorman-den Uyl, Koekkoek en Te Veldhuis,

alsmede de heren mr. R. du Longh (Landelijk bureau racismebestrijding), I. Akel (Nederlands centrum buitenlanders), mr. M.R. v.d. Linde (Nederlands juristencomité voor de mensenrechten), mr. H.A. Ahmad Ali (Forum), drs. J.F. Westra (Anne Frank Stichting), drs. P. Heinen (Nederland bekent kleur) en P. Kraayer (AFA, Anti fascistische actie).

De **voorzitter**: Ik heet onze gasten van harte welkom. Ik zal kort uiteenzetten wat de reden is voor het houden van dit rondetafelgesprek. In november 1996 hebben twee leden van de commissie voor Binnenlandse Zaken, de heer Rehwinkel en mevrouw Oedayraj Singh Varma, een brief aan de commissie geschreven, waarin zij hun bezorgdheid uitspraken over uitlatingen van enkele extreem rechtse groepen. Het leek hen verstandig als de vaste Kamercommissie zich over deze problematiek zou buigen. Zij hebben toen gevraagd om een inventarisatie van de Kamer van mogelijkheden voor een aanpak van extreem rechts. Vervolgens is in een overleg met de commissie bekeken wat de beste aanpak zou zijn. Besloten is om te spreken met vertegenwoordigers van verschillende organisaties en met een aantal deskundigen op basis van het rapport van de Tijdelijke wetenschappelijke commissie minderhedenbeleid – de commissie-Ginjaar-Maas – en op basis van enkele kabinetsstukken. De medewerkers van het commissiebureau Binnenlands Bestuur hebben een rapportage opgesteld met een aantal suggesties en thema's. De vertegenwoordigers van de verschillende fracties zullen aan de hand van deze thema's vragen aan de orde stellen. Het gaat hierbij om een vijftal thema's: algemeen, onderwijs, gedragscodes, strafrechtelijke middelen en andere maatregelen. Eerst zal begonnen worden met het algemene deel.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): Voorzitter! Zowel in de stukken van het kabinet als in het rapport van de commissie-Ginjaar-Maas wordt gesproken van een groeiende polarisatie. Dat is niet helemaal terug te vinden in de cijfers. Ondersteunen de hier aanwezige organisaties deze stelling? In welke mate is er in Nederland sprake van discriminatie en racisme? Hoe is het gesteld met de onbewuste discriminatie, het alledaagse racisme? Is er wat dat betreft ook sprake van een groeiende polarisatie? Ik vraag dit speciaal aan het Landelijk bureau racismebestrijding, het Nederlands centrum buitenlanders en aan Nederland bekent kleur.

De heer **Akel**: Dat er sprake is van groeiende polarisatie blijkt wel uit verschillende uitingen die via de media zijn gedaan. Ons hebben ook een aantal signalen bereikt. Met name de migrantengroepen menen dat discriminatie en racisme een belangrijk probleem vormt in het kader van de participatie in Nederland. Men voelt zich hier niet veilig en dat uit men naar aanleiding van een aantal gebeurtenissen, bijvoorbeeld naar aanleiding van een demonstratie in Zwolle. Dat zijn dan gebeurtenissen die via de media naar buiten komen. Een heleboel gebeurtenissen komen niet via de media naar buiten. Dan denk ik aan bekladding, aanslagen op verschillende gebouwen. Dit alles geeft het gevoel dat er sprake is van een groeiende polarisatie, dat er een toename is van racisme en discriminatie. Dat wordt deels versterkt door de ambivalente houding van het openbaar ministerie en de politie. Men heeft het gevoel dat men niet serieus genomen wordt. Men hoort vaak niets of nauwelijks iets als men aangifte gedaan heeft van een misdrijf. Daar wil ik graag de aandacht voor vragen.

De heer **Heinen**: De laatste jaren is er een groei van gewelddadige incidenten te zien geweest. Ook het demonstreren heeft ertoe bijgedragen dat veel mensen zich geïntimideerd en angstig voelen. De heer Van Donselaar heeft daarover het een en ander geschreven. Daarin geeft hij aan dat het aantal incidenten schrikbarend is toegenomen in de laatste drie à vier jaar. Onze organisatie merkt dat ook. Toen er laatst een demonstratie tegen de familie Gümüs gepland was in Amsterdam, kwamen veel mensen met angstgevoelens bij ons aan de deur. De demonstratie werd overigens afgeblazen door de loco-burgemeester. Vooral dat soort zaken – grote gebeurtenissen als demonstraties – brengt veel angst bij de mensen teweeg. Daar moeten hoognodig maatregelen tegen genomen worden.

De heer **Du Longh**: Ik ben het eens met de constatering van de commissie dat er groeiende

polarisatie waar te nemen is. De mate waarin er sprake is van polarisatie is nauwelijks in cijfers terug te vinden. Dat is een groot probleem. Er wordt geprobeerd een betere registratie van racistische incidenten of van gevallen van discriminatie op te zetten. Daarbij wijs ik met nadruk op de rol die de lokale antidiscriminatiebureaus kunnen en moeten spelen. Die registratie heeft ook een andere kant. Je kunt een goed en nauwkeurig systeem hebben, waarbij toch niet alle gevallen in kaart zijn gebracht. Dat komt doordat de aangiftebereidheid bij allochtonen niet altijd groot is. Als die aangiftebereidheid groter zou zijn, konden wij ons een beter beeld vormen van het aantal incidenten. Ik ben het met het NCB eens dat daarbij de soms ambivalente houding van politie en OM een rol speelt. Daarnaast zou bijvoorbeeld de voorlichting aan allochtonen verbeterd kunnen worden om die aangiftebereidheid te vergroten. Tot slot wijs ik nog op een aantal recente incidenten in Den Bosch en in Arnhem en vorig jaar in Utrecht. Dat is al een eerste indicatie van de vorm die de polarisatie aanneemt. Dat moet goed in de gaten worden gehouden.

De heer **Rehwinkel** (PvdA): Zowel de commissie-Ginjaar-Maas als het kabinet heeft geconstateerd dat er sprake is van groeiende polarisatie. De heer Du Longh heeft gezegd dat de mate waarin hiervan sprake is moeilijk in cijfers terug te vinden is. Misschien is het goed om hierop door te gaan. Die groeiende polarisatie is cruciaal voor de verdere beleidsvorming. Nu is er vaak sprake van begripsverwarring als het om die groeiende polarisatie binnen de Nederlandse samenleving gaat. Ook politici maken zich daar vaak schuldig aan. Welke definities hanteren de hier aanwezige organisaties bij hun werkzaamheden? Op welke wijze wordt er gepolariseerd? Is er sprake van een toenemende angst voor het onbekende in de Nederlandse samenleving? Gaat het verder? Voelen bepaalde rassen zich superieur aan anderen? Is er sprake van een groeiend racisme?

De heer **Van der Linde**: De definitie in het eerste artikel van het antiracismeverdrag is wat dit betreft heel relevant. Ik miste in het kabinetsstandpunt verwijzingen naar het antiracismeverdrag. Ik vind het een kwalijke zaak dat de Nederlandse rapportage hierover pas enkele maanden geleden is uitgebracht. Dat is ruim zes jaar te laat. De definitie onder artikel 1 van het verdrag is vrij ruim. Ik ben blij dat de commissie de benadering gekozen heeft dat het perspectief van de slachtoffers, in dit geval de migranten, naar voren moet worden gehaald. In feite is het een kwestie van de rechten van de mens. Aan de ene kant wordt altijd de vrijheid van meningsuiting en organisatie naar voren gebracht, maar aan de andere kant is er het perspectief van betrokkenen, die vaak met groeiend racistisch geweld te maken hebben en met extreem rechts. Dat vind ik in ieder geval prettig in de benadering van de commissie.

De heer **Rehwinkel** (PvdA): U zegt dat u blij bent dat het perspectief van de bedreigde vooropstaat en dat u het jammer vindt dat het niet is verwezen naar het antiracismeverdrag. Ik verwijs dan naar de Grondwet, waarin een andere opvatting van het discriminatiebegrip is opgenomen. Zou dat niet meer tot uitgangspunt moeten worden genomen?

De heer **Van der Linde**: In het algemeen kan gesteld worden dat zulke definities en verbodsbepalingen op discriminatie elkaar min of meer overlappen. De definitie van het antiracismeverdrag kan als onderdeel gezien worden van de definitie in de Grondwet. Deze definities staan niet tegenover elkaar, maar vormen een samenhangend geheel.

De heer **Akel**: Er moet ook een onderscheid gemaakt worden in de wijze waarop de organisaties de verschillende definities hanteren en de wijze waarop de allochtonen en de migranten dat doen. Dat onderscheid maken de migranten niet. Voor hen vormen racisme en discriminatie één geheel. Dat maakt het onderzoek ingewikkeld. Zij kennen gevoelens van angst en voelen zich bedreigd, onafhankelijk van de vraag waar het geweld of de dreiging vandaan komt.

De heer **Du Longh**: De definitie in het internationaal verdrag wordt inderdaad geacht onderdeel uit te maken van de Grondwet. Vrij letterlijk is deze definitie terug te vinden in ons Wetboek van Strafrecht, artikel 90, quater. Je kunt in de praktijk wel werken met juridische definities, maar daarmee worden de onlustgevoelens of de angstgevoelens vanwege racistische of discriminerende incidenten niet weggenomen. Ik denk dat er wat dat betreft onderscheid gemaakt moet worden. Enerzijds moet getracht worden rassendiscriminatie binnen de termen van de wet te vatten en anderzijds moet er rekening gehouden worden met wat er speelt onder allochtone gemeenschappen. Dat laatste is niet of nauwelijks in juridische termen te vatten.

De heer **Koekkoek** (CDA): De heer Akel heeft gezegd dat er een gevoel van onveiligheid bestaat, onder andere naar aanleiding van demonstraties. Ik kan mij dat voorstellen. Toch vraag ik mij af hoe gefundeerd dat gevoel van onveiligheid is. Natuurlijk worden er bij demonstraties soms racistische uitlatingen gedaan, maar er wordt ook tegen opgetreden. Er wordt vervolging ingesteld. Zie ik het juist dat een daadkrachtig optreden van justitie het gevoel van onveiligheid zou kunnen onderdrukken? De heer Akel heeft ook gezegd dat er met aangiften van gevallen van discriminatie vaak niets gedaan wordt. Kan hij dat harder maken, ook gelet op de richtlijnen die er juist op zijn toegespitst om wel alles boven water te krijgen?

De heer Heinen noemde de situatie in Den Bosch. Het is natuurlijk uitermate schrijnend als buurtbewoners zeggen ''vol is vol''. Hoe pak je zoiets aan? De mensen in zo'n buurt hebben het gevoel dat zij al slecht wonen en dan komen er ook nog allemaal buitenlanders bij, die een andere cultuur hebben. Het is een probleem waar wij gezamenlijk voor staan. Laat hierdoor geen misverstand ontstaan, discriminatie mag niet en het strafrecht moet gehanteerd worden. Maar het strafrecht is natuurlijk een uiterste middel en er zouden eerst andere maatregelen genomen moeten worden.

De heer **Te Veldhuis** (VVD): Ook ik vind het walgelijk dat allerlei vreselijke mensen in demonstraties meelopen. Ik vraag mij echter af of het gevoel van onveiligheid

weggenomen wordt als demonstraties, die het gevoel van onveiligheid opwekken, verboden zouden worden. Er bestaat immers altijd het gevaar dat men ondergronds of achter de schermen vervelende dingen doet. Misschien zal dat zelfs nog in sterkere mate gebeuren.

De heer **Akel**: Het is voor migrantengroeperingen moeilijk te begrijpen dat een verantwoordelijk burgemeester – of een overheid – er toestemming voor geeft dat een groep op straat mag roepen dat buitenlanders het land uit moeten en vervolgens deze groep op basis van diezelfde uitspraken laat oppakken of vervolgen. Dat is een tegenstrijdigheid. Gelukkig zijn er naar aanleiding van verschillende demonstraties vervolgingen geweest. Na een lange periode, waarin men uitzocht wat wel en niet kon, werd vervolgens bekeken of de mogelijkheid van vervolging er was. Na zo'n anderhalf jaar is daarover een uitspraak gedaan. Ik doel niet alleen op demonstraties, ook op zichtbare uitingen van racistische aard. Daarnaast worden er nog veel uitingen gedaan die niet in de publiciteit komen door middel van bekladdingen, aanslagen enz.

Vervolgens is gevraagd naar de aangiftebereidheid. Het zou verstandig zijn om migrantengroepen op een goede manier voor te lichten over wat zij in het kader van gevallen van discriminatie of racisme zouden kunnen doen. De mensen durven over het algemeen geen aangifte te doen. Als zij al aangifte doen, hebben zij het gevoel dat zij niet serieus genomen worden. Vervolgens worden zij vrijwel nooit meer geïnformeerd over wat er met hun aangifte is gebeurd. Dat is een vaak gehoorde klacht. Ik stel voor dat er een standaardprocedure wordt ingesteld om mensen bijvoorbeeld na drie maanden te informeren over het vervolg van hun aangifte. Daarmee wordt mensen het gevoel gegeven dat het doen van aangifte zin heeft.

De heer **Heinen**: De heer Koekkoek had een vraag over de situatie in Den Bosch. In het rapport van het TWCM wordt een oplossing van preventieve aard geboden, namelijk een multi-agency-aanpak. De gedachte daarachter is om vanuit verschillende disciplines – buurthuiswerk, politie, gezondheidszorg, jongerenorganisaties – een gerichte aanpak op te zetten om racisme in de kiem te smoren. Dat gebeurt bijvoorbeeld al in wijken waar asielzoekers worden geplaatst. Ik denk dat het heel goed mogelijk is om een systeem in het leven te roepen, waardoor mensen met de problematiek om leren gaan. Het is jammer dat de minister daar in zijn reactie niet op ingaat. Dit kan namelijk een wezenlijk onderdeel zijn van het preventief omgaan met racismebestrijding. Ook organisaties van buitenlanders zouden daarbij betrokken kunnen worden. Ik denk dat daarmee veel nare zaken kunnen worden voorkomen.

Ik wil er nog op wijzen dat de politie niet ingreep toen er tijdens die demonstraties duidelijk racistische uitlatingen werden gedaan en racistische spandoeken werden getoond. Dat is een fout geweest. Toen kregen mensen het idee dat racisme valt onder de vrijheid van meningsuiting. Dat is altijd een probleem bij het houden van demonstraties. Er wordt toestemming gegeven tot het houden van een demonstratie, maar er wordt niet opgetreden als het echt moet. Vooraf verbieden is een ingewikkelde zaak. Wij zijn er in bepaalde gevallen voor. Maar als het dan toch doorgaat, moet van overheidswege opgetreden worden als dat nodig is.

De heer **De Graaf** (D66): In de brief van de minister van Justitie van 30 juni 1997 wordt op basis van het onderzoek van het OM en van de politie voorzichtig geconcludeerd dat, hoewel het beeld niet compleet is, het geweld door extreem rechts qua omvang beperkt is en niet lijkt toe te nemen. Dit geldt zowel voor de frequentie van het geweld als voor de hevigheid en de organisatiegraad ervan. Is die conclusie terecht? Heeft dat iets te maken met de aangiftebereidheid?

De heer **Westra**: In de rapportage van de Binnenlandse veiligheidsdienst wordt hetzelfde geconstateerd. In Nederland wordt steeds geroepen dat racistisch geweld toeneemt, maar de methoden om dat te registreren zijn nog nauwelijks ontwikkeld. Bij het LISVO is een aanbesteding gedaan voor registratie van racisme en racistisch geweld. Dat komt wel erg laat. Wij praten elkaar soms de ellende erg aan, waarmee ik niets wil zeggen over de ernst van sommige racistische incidenten en gewelddaden. De dingen die gebeuren zijn buitengewoon ernstig. Juist racistisch geweld lijkt mij in aanmerking te komen voor zwaardere sancties in de toekomst.

De **voorzitter**: Wij gaan nu over naar het thema ''onderwijs''.

De heer **Koekkoek** (CDA): In hoeverre hebben de aanwezige organisaties een beeld van de mate waarin discriminatie voorkomt in het Nederlandse onderwijs? Dan denk ik aan discriminatie tussen leerlingen. Je kunt dat onder de algemene term ''pesten'' vatten. Om te pesten kan men natuurlijk vele redenen hebben, maar het kan ook een racistische inslag hebben. Zijn er klachten bekend over leerkrachten?

Wat wordt er in het onderwijs aan gedaan om discriminatie en racisme tegen te gaan? Bent u tevreden over wat er in het Nederlandse onderwijs wat dat betreft gebeurt? Er wordt aandacht besteed aan de multiculturele samenleving. Gebeurt dat in voldoende mate? Vindt u dat er sprake is van overdaad? Dat zou namelijk ook kunnen. Wanneer je in het onderwijs aan bepaalde onderwerpen te veel aandacht besteedt of dat niet op een goede manier doet, kan het effect averechts zijn.

In dit kader komt ook de vraag naar voren om bij eindexamenonderwerpen ieder jaar de multiculturele samenleving aan de orde te stellen. Het gebeurt al met een zekere regelmaat. Is het verstandig om tot een verplichting over te gaan?

De heer **Westra**: Het regeringsstandpunt in de notitie heeft een hoog papiergehalte. Er wordt gesteld: er is wetgeving; het gaat wel goed. In het algemeen kan ook gesteld worden dat het wonderbaarlijk goed gaat. De huidige situatie is dat 1% van de leerlingen duidelijk extreem rechtse, antisemitische of racistische opvattingen heeft. Zo'n 10% heeft een aantal van dat soort opvattingen, zonder dat het echt verhard is en zo'n 30% van de leerlingen vindt dat er te veel buitenlanders zijn. Maar als je vraagt of zij zichzelf racist vinden, zeggen zij ''nee''. Het zijn vooroordelen die op en neer gaan als de getijden. Zoals leerlingen het ene moment kunnen vinden dat Duitsers vreselijk zijn en

het volgende moment weer vinden dat Fransen het ergste zijn. Op het laatste popfestival van ''Racism beat it'' werd naar aanleiding van een enquête geconstateerd dat het aantal jongeren dat vindt dat buitenlanders weg moeten, is teruggelopen van 38% naar 30%. De speaker zei dat die 8% terugloop wel heel veel is, maar die 30% blijft natuurlijk een behoorlijk aantal. Het onderwijs besteedt er veel aandacht aan, in ieder geval in de vorm van projecten die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog, met de gevolgen van rassenhaat. Ik denk dat bijna alle Nederlandse lagere scholen daar in de periode van april tot en met juni projecten aan wijden. Het komt minder voor dat er expliciet aandacht wordt besteed aan extreem rechts en racisme. Het hebben van vooroordelen wordt wel vaak besproken. Er zijn geen getallen bekend van incidenten op scholen. Scholen gaan er vaak heel prudent mee om. Als er iets gebeurt, houdt men het liever binnenshuis. Veel scholen hebben zich aangesloten bij ''School tegen racisme''. Dat is ook een teken dat het onderwijs er veel aandacht aan besteed. Het toverwoord op dit moment is ''intercultureel onderwijs''. Dat is wettelijk verplicht. Een bedroevend laag aantal scholen houdt zich daarmee intensief bezig. Scholen staan op dit moment enorm onder druk. Zij moeten zelfstandiger worden. Zij moeten hun eigen financiering en hun eigen bijscholing regelen. Dat zijn zaken die zo dringend zijn dat onderwijsvernieuwing – en daar valt intercultureel onderwijs onder – meestal een heel lage plaats inneemt.

De heer **Du Longh**: Ik heb nog een opmerking over het aantal klachten. Overigens is het jammer dat er vandaag geen vertegenwoordiger aanwezig is van de lokale antidiscriminatiebureaus. Daar wordt namelijk geregistreerd wat er aan klachten binnenkomt. Het LBR kan geen aantallen geven. Bij tijd en wijle komen er meldingen binnen van incidenten tussen leerlingen en soms ook van incidenten tussen leerlingen en leerkrachten. Een nauwkeurig beeld daarvan is echter niet te geven.

De heer **Van der Linde**: In het kabinetsstandpunt mis ik de verwijzing naar artikel 7 in het antiracismeverdrag, dat verplicht tot het nemen van onverwijlde maatregelen ter bestrijding van vooroordelen, ook in het onderwijs. Het controlerend comité bij het verdrag heeft daar indertijd een uitgebreid rapport over geschreven dat interessante richtlijnen bevat. Ook in het proefschrift van Louise Mulder van een aantal jaren geleden, wordt op deze materie uitgebreid ingegaan. Dat artikel is mede interessant omdat het structurele aspecten naar voren haalt. In dit verband kom ik nog op twee belangrijke aspecten. Het is natuurlijk mooi om te streven naar multicultureel onderwijs, maar in de praktijk blijft de scheiding van zwarte en witte scholen doorgaan. Dat werkt voor leerlingen op die scholen wel ontnuchterend. Ten tweede merk ik nog op dat onderwijsprogramma's, zoals eerder genoemd, heel belangrijk zijn, maar dat wij niet moeten vergeten hoeveel effect politieke uitlatingen kunnen sorteren. Als de toonzetting ongenuanceerd is of vrij negatief dan werkt dat door in de opinievorming en heeft dat gevolgen voor de polarisatie, die juist ongewenst wordt geacht. Dat is een heel belangrijk aspect dat door de politiek vermeden zou kunnen worden.

De heer **Koekkoek** (CDA): Zou u voorstander zijn van het gedwongen spreiden van leerlingen?

De heer **Van der Linde**: Ik zou daar niet voor zijn, alleen al omdat er alternatieven bestaan. Ook zwarte scholen hebben bewezen dat zij meer dan gemiddelde onderwijsprestaties kunnen leveren met leerlingen. Het is een kwestie van het inzetten van middelen. Ik geloof dat de factor etniciteit uit de laatste toedelingsrichtlijnen – voor het toedelen van extra leerkrachten enz. – weg is gelaten. Misschien zou dat aspect ook in beschouwing moeten worden genomen.

De **voorzitter**: Die factor is niet helemaal weggelaten, maar wel aanmerkelijk toegespitst.

De heer **Akel**: Ik wil nog ingaan op de vraag wat er binnen de scholen gedaan zou kunnen worden, met name door de leerkrachten en de schoolleiding. Het zou goed zijn als het ministerie van Onderwijs aangaf hoe de leerkrachten en de schoolleiding in het kader van racistische of discriminatoire uitlatingen kunnen handelen. Men weet niet altijd wat men moet doen. Men houdt de zaken vaak binnenshuis en doet het af met te stellen dat het om een pesterij gaat, terwijl het effect van een incident voor allochtone studenten en leerlingen ernstig is.

De heer **Te Veldhuis** (VVD): Ik wil ook nog iets zeggen over het punt van de aparte scholen. Ik vraag mij af of wij hier te maken hebben met de bakermat van de problemen. Het grondwetsartikel over vrijheid van onderwijs is hierop van toepassing. Er kan mijns inziens een relatie gelegd worden met artikel 1 in het kader van de problemen veroorzaakt door discriminatie. Hoe je het ook wendt of keert, het bestaan van aparte scholen betekent dat er geen sprake is van integratie. Er is eerder sprake van segregatie. Jongeren trekken tot hun vijftiende of achttiende jaar in gescheiden werelden met elkaar op. Daarmee wordt mijns inziens de bakermat voor problemen gelegd op langere termijn. Bestaat er goede documentatie over groepsvorming op geïntegreerde scholen? Ik kan alleen uit mijn ervaring met eigen kinderen spreken, maar mij is gebleken dat er op veel scholen openlijk of onderhuids sprake is van groepsvorming. Dat is geen goede zaak. Getallen heb ik van regeringszijde en van de commissie-Ginjaar-Maas niet gekregen. Wordt dit ergens geregistreerd?

De heer **Koekkoek** (CDA): Ik wil hierbij nog een kanttekening maken ter verheldering. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen het ongewild ontstaan van zwarte scholen en het bewust vanuit een bepaalde overtuiging stichten van Islamitische scholen, die overwegend door allochtone kinderen bevolkt zullen worden.

De heer **Van der Linde**: Die kanttekening had ik ook willen maken. Het vanuit een bepaalde traditie stichten van een school – zoals ook binnen de katholieke traditie groot gewicht heeft gehad – zie ik als een grondrecht. Daar kan niet al te losjes mee omgegaan worden. Ik zou niet willen stellen dat dat integratie in de weg staat. Het is in ieder geval een discussie die het waard is om gevoerd te worden en die een principiële kant heeft.

De **voorzitter**: Wij gaan nu over naar het thema ''strafrechtelijke middelen''.

De heer **De Graaf** (D66): Ik splits de vragen over de strafrechtelijke aanpak in tweeën. Het eerste blokje vragen betreft de individuele aanpak van mensen die kunnen worden verdacht van geweld met racistische motieven enerzijds en racisme en discriminatie zoals in het Wetboek van Strafrecht wordt omschreven anderzijds. Het tweede blokje vragen gaat over strafrechtelijke maatregelen tegen extremistische groeperingen, bijvoorbeeld politieke partijen.

De minister heeft gezegd dat met het huidige stelsel aan maatregelen redelijk voort te gaan is. Delen de hier aanwezige organisaties die mening? Zijn de delictsomschrijvingen voldoende en zijn de strafmaten hoog genoeg?

Over het optreden tegen extremistische groeperingen heb ik de volgende vragen. Vindt u dat het opportuniteitsbeginsel op dit punt voldoende wordt ingevuld door het openbaar ministerie? Wordt er daadwerkelijk vervolgd waar er vervolgd kan worden? Geldt dat ook voor delicten die mogelijk zijn? In het bijzonder gaat het mij erom of voldoende gebruik wordt gemaakt van de delictsomschrijving in artikel 140 Wetboek van Strafrecht. Vragen over partijontbinding kunnen beter bij het volgende thema behandeld worden, omdat dit meer een beleidsmatige kwestie is.

De heer **Westra**: Ik denk dat Nederland over een behoorlijk aantal mogelijkheden beschikt om racisme op individuele basis aan te pakken. Ik wil met nadruk wijzen op de civielrechtelijke kant van de zaak. De onrechtmatige daad is een bijzonder effectief middel om mensen en soms ook organisaties aan te pakken. Er kleeft één bezwaar aan en dat is dat het kostbare aangelegenheden zijn. Het voeren van een kort geding kost al gauw ƒ 25.000. Het zou mij zeer lief zijn als er ergens een fonds zou zijn, mogelijk bij het LBR, waarop organisaties die met spoed een voorziening wensen op dit terrein een beroep kunnen doen.

Een tiental jaren geleden heb ik aangedrongen op een landelijk coördinerend officier van justitie voor discriminatiezaken. De toenmalige minister van Justitie lachte dat een beetje weg. Inmiddels hebben wij in alle arrondissementen een discriminatieofficier. Een groot probleem daarbij is dat de goeden zo snel weggaan. In Nederland bestaan er een aantal hot items, zoals de georganiseerde criminaliteit en het handelen met voorkennis. Als je een keer een goede discriminatieofficier hebt, dan is hij binnen de kortste keren weggekocht en dan zie je dat het aantal gevallen van voorkennis dat voor de rechter gebracht wordt met spoed stijgt.

Vervolgens wil ik nog ingaan op de verbodsdiscussie. Die wordt in Nederland bijna systematisch verkeerd gevoerd. Het is elke keer de vraag of de CD of de CP verboden moet worden. Eigenlijk zou men zich elke keer moeten afvragen of men nog steeds bereid is het verbodsartikel toe te passen. Het artikel is er en het is aan het openbaar ministerie en eventueel aan de politiek om dit middel toe te passen of niet. Daarbij maak ik de kanttekening dat extreem rechtse organisaties buitengewoon gevoelig zijn voor de dreiging met een verbod.

De heer **Van der Linde**: Ik ben geen strafrechtjurist, maar er is kortgeleden een bundel uitgebracht door het NJCM naar aanleiding van een studiedag over juridische middelen ter bestrijding van rassendiscriminatie en raciaal gemotiveerde geweldpleging. Daar is naar voren gekomen dat het als een gemis ervaren wordt dat nationaliteit als zodanig in de strafrechtelijke bepalingen niet terugkomt en dat daardoor de rechterlijke macht alle creativiteit moet aanwenden om het begrip ''ras'' in die zin uit te leggen. Dat wordt heel geprononceerd als een probleem naar voren gebracht.

De heer De Graaf vroeg of het vervolgingsbeleid scherp genoeg is. Dat is een punt dat het NJCM in haar binnenkort uit te brengen schaduwrapportage bij de Nederlandse rapportage voor het antiracismeverdrag aan de orde zal stellen. Ik heb daar op dit moment geen volledig zicht op, maar mij is wel opgevallen dat er heel veel fouten gemaakt worden door het OM juist op dit gebied. Er ging vaak iets mis en dan moest er opnieuw gedagvaard worden. Ik kan mij voorstellen dat daaraan meer aandacht moet worden besteed. Misschien moet er ook meer expertise zijn.

De heer **Ahmad Ali**: Op de vraag hoe effectief het huidig stelsel is met betrekking tot individuele gevallen kan ik antwoorden, dat het van belang is om daarbij het voorportaal dat leidt tot vervolging te betrekken. Dat is de kwestie van de problematiek die zich bij het doen van aangiften voordoet. Dat moet niet onderschat worden. Aan de ene kant is er het punt van de aangiftebereidheid, de belemmeringen die individuen ervaren om die aangifte te kunnen doen en aan de andere kant is er de problematiek van het niet effectief toepassen van de richtlijnen met betrekking tot de aangifte en andere zaken.

Een punt dat ook naar voren is gekomen betreft de actie voor het verbod van politieke partijen. De minister zegt dat het artikel in het BW pas gehanteerd kan worden als er sprake is van stelselmatige verstoring van de democratische rechtsorde. Het is de vraag of dat overeenstemt met de wetsgeschiedenis met betrekking tot artikel 20 uit Boek 2 BW, omdat daarin destijds heel sterk het accent is gelegd op verstoring van de openbare orde. Aspecten die te maken hebben met de openbare orde hebben toch een andere betekenis dan het heel zware criterium dat de minister aanlegt met betrekking tot verstoring van de democratische rechtsorde. Dat lijkt mij een punt van aandacht bij de bespreking van de brief van de minister.

De heer **Kraayer**: De AFA loopt al een aantal jaren tegen één specifiek aspect van de delictsomschrijving op. Ik verwijs hierbij naar artikel 137 waarin sprake is van discriminatie middels woord en geschrift. Aan dat artikel zou nog toegevoegd moeten worden dat discriminatie ook middels een gebaar kan plaatsvinden. Dan zou een specifiek gebaar dat in extreem rechtse kringen veel wordt gebruikt, ook tijdens demonstraties, strafbaar kunnen worden gesteld. Op dit moment is de Hitlergroet nog niet als zodanig strafbaar.

Met betrekking tot demonstraties van extreem rechts realiseren wij ons – wij hebben daar uiteraard heel vaak mee te maken als AFA – dat het juridisch op dit moment nog steeds niet mogelijk is om demonstraties preventief te verbieden, bij wijze van spreken op grond van het gedachtegoed dat die partijen uitdragen. Wij

streven er wel naar dat, mochten burgemeesters in de toekomst toch weer besluiten om toestemming te verlenen voor demonstraties van extreem rechts, er dusdanige voorwaarden aan worden verbonden, die ook op schrift worden gesteld, waardoor het die partijen heel moeilijk wordt gemaakt om zich op een bepaalde manier tijdens demonstraties te uiten. Ik heb de demonstratie in Zwolle van nabij meegemaakt. Ik weet dat er was afgesproken dat de politie zou optreden zodra er strafbare feiten geconstateerd werden, zoals het scanderen van bepaalde leuzen of het doen van een Hitlergroet. Ik vond het schrijnend om te moeten constateren dat dit niet gebeurde.

De heer **Rehwinkel** (PvdA): Ik heb nog een aantal aanvullende vragen. De eerste betreft de organisatorische vormgeving. Kan er iets meer worden gezegd over de wijze waarop binnen ons land de aanpak van racisme en discriminatie is vormgegeven? Verschillen de capaciteitsproblemen her en der in den lande? Kan er ook iets meer worden gezegd over de landelijke coördinatie? In hoeverre vindt die landelijke coördinatie, met die officieren per arrondissement, plaats?

De regering zegt dat het instrument van het verbod van politieke partijen een te zware wissel trekt op het politieke stelsel. Ik neem aan dat de hier aanwezige organisaties het hiermee niet eens zullen zijn. De commissie-Ginjaar-Maas zegt dat moet worden onderzocht of er een eenvoudiger wijze is om politieke partijen te verbieden. Er werd gerefereerd aan het criterium dat wordt gehanteerd, namelijk dat van stelselmatige verstoring. Bent u het eens met de opvatting van de commissie dat de huidige procedure voor het verbieden van politieke partijen tekortschiet?

De heer **Du Longh**: Over dat soort zaken is een heleboel te zeggen. Misschien is het goed om erop te wijzen dat er in februari van dit jaar een congres gehouden is, waarbij de samenwerking tussen OM, politie en ADB's centraal stond en wat daarin zou kunnen en moeten worden verbeterd. Verschillende officieren van justitie en ook politieambtenaren hebben daar verschillende vraagtekens geplaatst en opmerkingen gemaakt. Opvalt dat er bij het OM sprake is van een hoge omloopsnelheid van officieren van justitie. Collega Westra wees daar ook op. Het kan zijn dat iemand de ene maand wordt aangesteld en de volgende maand al voorkenniszaken doet. In principe behoort er – zoals de pas vernieuwde richtlijn discriminatiezaken ook voorschrijft – in elk arrondissement een antidiscriminatieofficier te zijn. Die is er ook over het algemeen. Vervolgens moet dan wel bekeken worden in welk arrondissement er meer discriminatiezaken voorkomen, maar in principe is zo iemand er. Dan gaat het dus om die omloopsnelheid en het kunnen vasthouden van kennis die door verschillende officieren is opgebouwd. Daar ligt het probleem.

De heer **Rehwinkel** (PvdA): Maar waar heeft die omloopsnelheid mee te maken? Waarom zijn die mensen zo snel weer weg?

De heer **Du Longh**: Ik weet het niet. Misschien is het onderwerp niet zo populair. Misschien ook is het onderwerp zo complex, dat als je bewezen hebt dat je je in die complexe discriminatieproblematiek staande hebt kunnen houden, je direct geschikt bent voor voorkenniszaken. Maar ik houd het er maar op dat het onderwerp in de praktijk niet zo geliefd is, temeer daar veel zaken stuklopen. Zij lopen stuk omdat het juridisch complex ligt, maar ook vaak omdat het vooronderzoek – en dat wordt door de politie gedaan – niet zo goed is gedaan als had gekund. Er is middels de eerder genoemde richtlijn geregeld dat er in elk arrondissement een officier van justitie aangewezen is. Dat is niet zo bij de politie. De politie is uiteraard iets anders georganiseerd. Er is nu nog geen richtlijn die stelt dat er in elke regio een politieambtenaar voor discriminatiezaken zou moeten zijn. Dat zou al een enorme verbetering zijn, omdat dan het reguliere overleg tussen OM, politie en ADB vaste vormen via vaste personen zou krijgen.

Wat de landelijke coördinatie betreft is de laatste tijd te constateren dat er wat beweging in de zaak komt, met name bij het OM. De laatste jaren begint dat toch meer vorm te krijgen. Er zijn nu wat ontwikkelingen gaande. Ook daarover zou ik heel veel kunnen zeggen, maar ik denk dat wij moeten afwachten hoe dat gaat. Pas over een half jaar of een jaar kunnen wij daarover een nader oordeel geven. Het is zonder meer waar dat die landelijke coördinatie strakker en beter kan.

Mevrouw **Oedayraj Singh Varma** (GroenLinks): Ik heb een vraag aan de heer Ahmad Ali van Forum. Een paar keer is vanmorgen het woord ''aangifte'' gevallen. Er zijn knelpunten als het gaat om de aangiftebereidheid. Heeft Forum dat in kaart gebracht? Wat zijn de belemmeringen bij de politie? Is de politie erop toegerust om op een juiste manier met het aangiftebeleid om te gaan? Kan Forum een bijdrage leveren om in die situatie verbetering te brengen?

De heer **Ahmad Ali**: De redenen waarom er problemen zijn met de aangiftebereidheid zijn divers. Betrokkenen moeten vaak over een drempel heen om aangifte te doen. Als die stap is gemaakt, moeten er weer tal van barrières genomen worden. Daarna moet er actie ondernomen worden naar aanleiding van een aangifte. Ik zal een voorbeeld geven. Ruim anderhalf jaar geleden speelde de grootschalige problematiek van racistische brieven die mensen in hun brievenbus kregen van organisaties als White Power. Er is toen massaal aangifte gedaan. Mensen werden ook opgeroepen om aangifte te doen. Uit eigen ervaring weet ik dat de meeste mensen nooit een reactie hebben ontvangen, omdat de politie waarschijnlijk geen verdachte had en de zaak kennelijk op een dood spoor zat. Maar dan nog is het belangrijk dat betrokkenen een reactie ontvangen. In de richtlijnen staat ook dat op elke aangifte een reactie moet volgen. Door verschillende instanties is ook aangegeven dat de effectiviteit van die richtlijnen in de praktijk te wensen overlaat. Een inventarisatie van de knelpunten is mogelijk. Die bestaat eigenlijk al. Door het LBR is daar uitvoerig aandacht aan besteed. Het is dus niet zo'n probleem om dat materiaal boven tafel te krijgen.

De **voorzitter**: Is het mogelijk dat de commissie daarover wordt geïnformeerd?

De heer **Ahmad Ali**: Dat kan.

De heer **Van der Linde**: Ik zal nog ingaan op de tweede vraag van de

heer Rehwinkel. Ik ben het met het kabinetsstandpunt eens dat het hierbij niet zozeer om het ingewikkelde karakter van de regeling gaat. Het is eerder een kwestie van de gevoeligheid van de materie. Juridisch gezien zijn er accentverschillen. Ik ben het eens met de heer Ahmad Ali dat het criterium dat de regering nu aanlegt scherper is dan indertijd in de memorie van antwoord over verboden rechtspersonen is opgenomen en mogelijk ook scherper dan het antiracismeverdrag zelf vereist. Daarin wordt duidelijk gesproken van een verbod op politieke partijen of organisaties die aanzetten tot rassendiscriminatie. De Nederlandse rapportage bij het antiracismeverdrag wordt volgend jaar maart behandeld door het toezichthoudend comité. Door het comité zal zeker uitgebreid op dit onderwerp ingegaan worden. Dus mogelijk is het nog een idee dat de commissie van tevoren met de regering spreekt over het standpunt dat zij wil innemen. Ook kan als vraag aan het comité voorgelegd worden welke mening het comité heeft over de Nederlandse situatie. Eén van de weinige keren dat er in Nederland een politieke partij werd verboden, toen de Nederlandse Volksunie verboden werd, heeft die partij bij de Europese Commissie voor de rechten van de mens een klacht aanhangig gemaakt. Die is door de commissie heel principieel afgewezen. Daarbij is artikel 17 als motivering gebruikt, waarin staat dat geen misbruik gemaakt mag worden van de rechten die het Europees Verdrag voor de rechten van de mens juist toekent. Dat wordt in dit geval verweten aan de verboden organisatie in kwestie. Dus in dit geval heeft Nederland een bevestiging gekregen van het verbod.

De heer **Westra**: Ik denk dat terecht in de politiek een zeer grote huiver bestaat voor het toepassen van een dergelijk verbodsartikel. De vrijheid om je politiek te organiseren moet in Nederland groot zijn. Het probleem waar wij mee te maken hebben is vooral ook dat extreem rechts – dat zou op enig moment ook op extreem links van toepassing kunnen zijn – buitengewoon ondoorzichtig georganiseerd is. Als je op dit moment juridisch zou moeten aantonen wie verantwoordelijk is voor het handelen van CP'86, loop je daar hartstikke in vast. Omdat er zoveel heen en weer geschoven wordt, mensen van de ene naar de andere organisatie gaan, is het misschien goed te overwegen om individuen scherper in de gaten te houden, met name als mensen blijk geven van racistische opvattingen en mogelijk betrapt worden op racistisch geweld. Het zou een goede manier zijn om bij mensen de politieke slagtanden weg te halen als de mogelijkheid bestond om mensen op grond van racistisch geweld een tijd lang hun passief kiesrecht te ontzeggen.

De heer **Du Longh**: De heer Korthals Altes heeft in de Kamer al het nodige gezegd over de verboden rechtspersoon. Dat is terug te vinden in verschillende Kamerstukken (nrs. 21984, 21985, 17406, 17405, pagina 3).

De **voorzitter**: Vervolgens gaan wij over op het thema ''gedragscodes''.

De heer **Te Veldhuis** (VVD): Er wordt door de commissie voorgesteld en vervolgens ook door de regering ondersteund om te bekijken of het bewandelen van de weg van gedragscodes een goed middel zou kunnen zijn om het probleem van rassendiscriminatie te bestrijden. Het lijkt mij aardig als er een verandering plaatsvindt tussen de oren bij de mensen en in hun dagelijks gedrag. Het is de vraag hoe dat bewerkstelligd kan worden. Elke organisatie waarbinnen deze problemen mogelijkerwijs kunnen ontstaan heeft natuurlijk een eigen cultuur, eigen gewoonten. Kunnen er suggesties gedaan worden hoe dit aangepakt moet worden? Zijn daar algemene lijnen voor uit te zetten? Is er wat dat betreft voor de overheid een taak weggelegd?

De heer **Du Longh**: Ik wil in dit verband wijzen op de wet Samen, waarin het een en ander wordt vermeld over bedrijven en organisaties. Een aantal jaren geleden heeft de toenmalige minister Dales aan het LBR de opdracht gegeven om in kaart te brengen waaraan gedragscodes in Nederland zouden moeten voldoen, wat je ermee zou kunnen doen en hoe je daaraan in de praktijk verder vorm kunt geven. Wij hebben daar toen Engelse en Canadese voorbeelden voor bestudeerd. De commissie haalt dat ook aan in haar TWCM-rapport. Het belangrijkste wat daaruit geleerd kan worden is dat het ontwikkelen van gedragscodes binnen een bedrijf of organisatie een belangrijk middel is om die bedrijven en organisaties ook vooruit te helpen. Toch heeft het ook beperkingen. Bijvoorbeeld voor de codes die gehanteerd worden door NOC, NSF en de Horecabond moet nog wel het een en ander aan implementatie plaatsvinden. De codes die gehanteerd worden door de uitzendbureaus, de arbeidsbureaus en KLM geven daarentegen te zien dat er wel degelijk mee vooruit te komen is. Zo'n code moet wel aan een aantal eisen voldoen. Er moet sprake zijn van een brede regeling, dat wil zeggen van personeelsbeleid tot en met de klachtenprocedure. Vervolgens moet ook niet worden vergeten dat er naast zo'n code ook juridische middelen moeten zijn ontwikkeld voor het geval er incidenten plaatsvinden. Dus het is geen wondermiddel, maar het LBR staat er heel positief tegenover.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): Bent u er een voorstander van dat gedragscodes in een aantal organisaties een meer verplichtend karakter hebben? Bepaalde ministeries hanteren codes, maar andere weer niet. Wat is uw opvatting daarover? Ik kan mij een wettelijke inbedding voorstellen.

De heer **Koekkoek** (CDA): In bepaalde gevallen zou eraan gedacht kunnen worden om gedragscodes algemeen verbindend te verklaren. Zou dat helpen?

De heer **Du Longh**: Ik zou hierop wel graag willen antwoorden, maar ik ben bang dat wij dan een lange discussie aangaan. Het karakter van een gedragscode is nu juist dat het uit een organisatie zelf naar voren komt. Als je dat vervolgens verplicht gaat stellen, doe je misschien geweld aan het karakter ervan. Je moet het wel heel genuanceerd bekijken, want er zijn gevallen waarin het buitengewoon zinvol zou zijn om een gedragscode een verplichtend karakter te geven.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): Je zou het ook kunnen omdraaien en er een kleurmerk van maken door bedrijven in het zonlicht te zetten op het moment dat zij op een goede manier met gedragscodes omgaan.

De heer **Du Longh**: Wij hebben dat bepleit bij de wet BEA, maar die wet heeft het niet gehaald. Dat is inderdaad wel een mogelijkheid. Ik wil in het algemeen nog iets zeggen over die gedragscodes. Wanneer zich een racistisch incident afspeelt binnen een bedrijf dat tot een procedure leidt – strafrechtelijk of civielrechtelijk – dan wordt er een vonnis uitgesproken waaraan dat bedrijf zich moet houden. Dat heeft dan een verplichtend karakter. Dat is echt een fundamenteel andere situatie dan wanneer van binnenuit door het bedrijf gezegd wordt dat er een gedragscode moet worden ontwikkeld. Dan is er namelijk commitment, bijvoorbeeld vanuit het management.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): U heeft eerder gezegd dat er met name op scholen meer aandacht besteed zou moeten worden aan bestrijding van discriminatie, ook in preventieve zin. Is een gedragscode in het onderwijs, als het gaat om het gedrag van leraren en leerlingen op school, een werkbaar instrument?

De heer **Westra**: Dat is per school verschillend. Een gedragscode is geen doel, het is een middel. Wij moeten ervoor oppassen dat wij ons in ons landje waar al zo ontzettend veel regels gelden, niet suf gaan schrijven aan nog meer nieuwe regeltjes. Je hebt in Nederland in bijna elke CAO aanwijzingen dat mensen zich moeten gedragen als een goed werknemer. Dat betekent dat mensen niet mogen discrimineren en dat zij zich fatsoenlijk moeten gedragen. Dat kan uitgewerkt worden. Op sommige scholen en binnen sommige organisaties zal er ook zeker behoefte aan zijn om expliciet vast te leggen wat wel en wat niet kan, wat behoort en wat niet behoort. Ik denk dat het proces op weg naar zo'n gedragscode, waarbij iedereen binnen een bedrijf of organisatie betrokken moet worden, misschien veel effectiever is en veel meer invloed heeft dan de code zelf.

De heer **Te Veldhuis** (VVD): Misschien een triest voorbeeldje op dit punt... Ook in dit huis hebben wij zo'n code afgesproken. Die hebben wij keurig ingelijst en opgehangen en toch hebben wij hier een figuur als Janmaat rondlopen. Overigens wil ik nog constateren dat hij op dit cruciale onderwerp, waar hij eigenlijk speciaal voor in de Kamer zit, opnieuw verstek laat gaan. Dat zegt ook voldoende over de achtergronden.

De **voorzitter**: Wij gaan nu over naar het laatste thema, namelijk ''andere maatregelen''.

Mevrouw **Oedayraj Singh Varma** (GroenLinks): Ik heb een aantal vragen aan de heer Ahmad Ali, de heer Akel, de heer Du Longh en aan de heer Heinen. Ik wil om te beginnen aansluiten bij de laatste opmerking van de heer Te Veldhuis over de CD. Hoe kijkt u aan tegen het opheffen van de parlementaire onschendbaarheid? Een man als Janmaat roept van alles en soms zijn dat behoorlijk schokkende uitspraken. Welke maatregelen zouden daartegen genomen kunnen worden? Een ander punt betreft het treffen van maatregelen bij demonstraties. Die worden meestal getroffen in het kader van de openbare orde. Zijn er nog andere redenen te bedenken dan de openbare orde voor het stopzetten van een demonstratie? Dan heb ik nog een vraag over het plegen van een strafbaar feit vanuit racistische motieven. Momenteel wordt in Nederland alleen het strafbaar feit behandeld en niet het feit dat het om racistische motieven gepleegd werd. Is dat een reden om de straf te verzwaren? Wat vindt u van het stopzetten van subsidies van politieke partijen? Wat vindt u van het stopzetten van uitkering van wachtgelden aan politieke ambtsdragers die veroordeeld worden vanwege discriminatoire gedragingen?

De heer **Akel**: Ik denk dat er inderdaad zwaardere straffen gegeven moeten worden als er geweld wordt gepleegd om racistische redenen. Daarmee geeft de overheid aan dat dit soort delicten niet ordinaire geweldsdelicten zijn, maar delicten die zwaarder bestraft moeten worden. Dat heeft een duidelijke signaalwerking.

Een aantal jaren geleden heeft de heer Van Donselaar een boek geschreven dat onder andere ging over het stopzetten van het uitkeren van wachtgelden aan politieke ambtsdragers. Hij droeg daarbij voorbeelden aan uit verschillende West-Europese landen. Dat boek is in ontvangst genomen door minister Dijkstal. Daarin worden een aantal suggesties gedaan over de middelen die een overheid zou kunnen gebruiken om een duidelijk signaal te geven aan de samenleving dat racisme en discriminatie door de overheid niet getolereerd wordt. Dat zijn zeer bruikbare suggesties die zonder meer toegepast kunnen worden.

De parlementaire onschendbaarheid is naast een juridische ook een politieke kwestie. Daarover wordt terecht gediscussieerd, maar misschien onterecht te lang gediscussieerd, waardoor men er niet meer uitkomt. Op dat punt moeten duidelijk zowel politieke als juridische uitgangspunten gehanteerd worden. Op basis daarvan kan men in dat soort situaties adequaat optreden. Een en ander moet uiteraard door de volksvertegenwoordiging geïnitieerd worden.

De kwestie van de openbare orde is lastig. Het is moeilijk voor burgemeesters om te bepalen wanneer zij een demonstratie wel of niet moeten verbieden. Het lijkt mij goed om de mogelijkheden van de burgemeesters te verruimen, niet alleen vanwege de problematiek van de openbare orde, maar ook vanwege te verwachten discriminatoire uitingen van bepaalde groeperingen. De mogelijkheid moet er zijn dat zij preventief bepaalde demonstraties verbieden. Alleen de kwestie van de openbare orde is niet voldoende.

De heer **Heinen**: Met dat laatste kan ik geheel instemmen. De wijze waarop nu tegen demonstraties wordt aangekeken is erg onduidelijk. In het ene geval wordt er wel verboden vanwege wanordelijkheden die worden verwacht en in het andere geval niet. Ik denk dat hierover wat meer duidelijkheid moet bestaan en dat de zaak ook inhoudelijk moet worden getoetst. Tot nu toe is dat nog niet het geval. Bij de demonstratie tegen de heer Gümüs werd wel degelijk door de wethouder het feit dat het om een demonstratie van extreem rechts ging meegenomen in de beraadslagingen erover.

Veel maatregelen die geopperd worden, zoals het intrekken van zendtijd, subsidie, enz., zouden eigenlijk niet nodig zijn als inderdaad wordt gedacht aan een verbod op extreem rechtse partijen. Dat zou alle andere maatregelen overbodig maken. Op zichzelf zijn die maatrege-

len wel de moeite van het overwegen waard, maar ik denk dat men zich in eerste instantie op dat verbod moet richten. Dan is de discussie over andere maatregelen overbodig geworden.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): Het kabinet geeft aan dat er sprake is van een evenwicht tussen twee grondrechten, namelijk vrijheid van meningsuiting en bescherming tegen discriminatie. Ik hoor u pleiten voor het verschuiven van het nu bestaande evenwicht. Heb ik dat goed begrepen? Dat is namelijk een nogal substantieel statement.

De heer **Heinen**: Binnen onze organisatie heeft er inderdaad een verschuiving plaatsgevonden naar wat ik het verbod noem. Wij vinden dat het kabinet een aantal overwegingen, die ook in het rapport van de commissie-Ginjaar-Maas naar voren zijn gebracht, niet betrekt in de hele discussie. Dan kom ik weer terug op de vraag in hoeverre extreem rechtse partijen en organisaties effect hebben op de bevolking. Dezelfde overwegingen hebben ons ertoe geleid om voorstander te zijn van een verbod van dat soort partijen. De gewelddadige uitingen brengen zo'n angst teweeg dat wij menen dat daartoe moet worden overgegaan.

De heer **Rehwinkel** (PvdA): Kan de heer Van der Linde aangeven in hoeverre het NJCM de inhoudelijke toetsing een gerechtvaardigd instrument vindt? Hoe moet dit gezien worden tegen de achtergrond van de huidige tekst van de Grondwet, op grond waarvan alleen aan de hand van de openbare orde kan worden getoetst?

De heer **Van der Linde**: Ik vind het terecht dat het uitsluitend toetsen aan de openbare orde wordt gerelativeerd. In Zwolle werd het uitsluitend (kunnen) toetsen aan de openbare orde gebruikt als argument om een demonstratie niet te verbieden. Vaak is het zo, dat de problemen eigenlijk vooral voortspruiten uit de inhoud van het gedachtegoed. Dan wordt het argument van de openbare orde om te verbieden ten onrechte gebruikt. Er zijn wel degelijk meer inhoudelijke verbodsmogelijkheden. Er is Europese jurisprudentie waarbij zowel artikel 17 inzake het verbod op misbruik van de rechten van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens een rol speelt als de beperkingsleden, het tweede lid van de artikelen 10 en 11. Artikel 10 betreft de vrijheid van meningsuiting en artikel 11 betreft de vrijheid van vergadering en vereniging, waaronder ook demonstraties worden begrepen. Het racistisch gedachtegoed wordt in die jurisprudentie gezien als mensenrechtelijke inperkingsgrond vallend onder deze artikelen. Dus in die zin blijkt een meer inhoudelijke toetsing ook mogelijk te zijn.

De heer **Westra**: Ik ken eigenlijk maar één geval waarin inhoudelijke toetsing vooraf door de rechter is goedgekeurd. Dat was in de jaren tachtig toen namens de Centrumpartij een beroep werd gedaan op het noodweerexces. De aanwezigheid van buitenlanders zou op zichzelf voldoende reden zijn om tot gewelddadigheid over te gaan. Dat is in eerste instantie afgewezen. In tweede instantie heeft de rechter in hoger beroep gezegd dat dit in principe mogelijk is. Er wordt dan niet eerst gewacht tot het kalf verdronken is, maar er wordt meteen ingegrepen. Ik vind het goed dat daar ontzettend voorzichtig mee omgegaan wordt. Ons land kent een sterke democratie. Het verschijnsel extreem rechts in onze samenleving is een zeer marginaal verschijnsel dat erg in de belangstelling staat, omdat wij ons daar allemaal zo ontzettend druk over maken. Wij maken ons druk om dat gedachtegoed. Dat willen wij niet in onze samenleving toelaten. Tegelijkertijd is het een zeer geïsoleerd verschijnsel. Als je je in onze samenleving als extreem rechts figuur manifesteert, kun je een maatschappelijke carrière vergeten. Het is lastig als grondrechten zo botsen, maar het lijkt mij niet goed om voor de gemakkelijke weg te kiezen en op dit soort punten het recht om gevrijwaard te zijn van discriminatie zwaarder te laten wegen dan andere grondrechten die iedereen in Nederland behoort te hebben. Er is namelijk hard voor gevochten om die grondrechten tot stand te brengen.

De heer **Ahmad Ali**: Ik wil nog een opmerking maken over het plegen van strafbare feiten in relatie tot racistische motieven. In dat verband wordt de discussie gevoerd om als bijkomende straf ontzetting uit het kiesrecht te hanteren. Die discussie is heel reëel. Tal van instellingen en organisaties zijn daar voorstander van, maar dan niet alleen in het kader van een strafbaar feit waarbij het gaat om geweldpleging met racistische motieven. Je kunt de vraag ook verbreden: in hoeverre elke veroordeling vanwege het overtreden van één van de antiracismebepalingen uit het Wetboek van Strafrecht ook zou moeten leiden tot de bijkomende straf van ontzetting uit het kiesrecht. Uit de brief van de minister van 10 april blijkt dat hij daar wat huiverig voor is. Aan de andere kant blijkt uit het onderzoek van Van Donselaar dat een dergelijke bijkomende straf bijvoorbeeld in Frankrijk wordt gehanteerd. Dit lijkt mij zeker een punt van aandacht en men moet zich afvragen of overgegaan moet worden tot wetswijziging.

De **voorzitter**: Ik stel voor om de discussie af te ronden. Vanmiddag praten wij verder met een ander gezelschap dat ons zal informeren. Op donderdagmiddag 11 september vindt er een overleg met de minister plaats. Een aantal thema's is de revue gepasseerd, waarmee een aantal gebieden is afgebakend. Er blijven altijd vragen liggen. De tijd is altijd te kort om op sommige voorbeelden of specifieke situaties dieper in te gaan. Ik voeg daar nog aan toe dat onze gasten zich niet geremd moeten voelen om de Kamerleden nadere informatie te doen toekomen. Op het punt van het aangiftebeleid is toegezegd dat de Kamer nader geïnformeerd zal worden over de stand van zaken. Die informatie zien wij graag tegemoet. Ik dank u voor de bereidheid, hier naar toe te komen en de vragen van de verschillende Kamerleden te beantwoorden. Ik wens u succes met uw werk.

Sluiting 11.36 uur.

Tweede gedeelte van het rondetafelgesprek

Aanvang 14.30 uur

Voorzitter: De Cloe

Aanwezig zijn 8 leden der Kamer, te weten:

De Cloe, Te Veldhuis, Koekkoek, Oedayraj Singh Varma, Rehwinkel,

Noorman-den Uyl, De Graaf en Essers,

alsmede de heren dr. J.A.O. Eskes (deskundige m.b.t. repressie politieke bewegingen), dr. J. van Donselaar (deskundige m.b.t. extreem rechtse groeperingen), prof. dr. R. Penninx (hoogleraar migratie- en etnische studies UvA), mr. J. Remmelink (oud-PG Hoge Raad en strafrecht-deskundige), mr. C.R.L.R.M. Ficq (PG Amsterdam), mr. J.M. Vrakking (HOvJ Amsterdam) en J. Franssen (burgemeester Zwolle).

De **voorzitter**: Ik heet onze gasten welkom die wij op persoonlijke titel hebben uitgenodigd vanwege hun betrokkenheid bij een onderwerp waarmee de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken zich vandaag bezighoudt. Deze kennisvergaring vond de commissie nodig onder andere ter voorbereiding van een overleg dat volgende week donderdagmiddag plaatsvindt met de minister. In feite is dit idee binnen de commissie geboren toen de collega's Rehwinkel en Oedayraj Singh Varma de Kamer de vraag voorlegden om de problematiek van extreem rechts beter in kaart te brengen. Een aantal ontwikkelingen en activiteiten in het land in het vorige jaar, gaven daartoe aanleiding. Het lag oorspronkelijk in de bedoeling om dit voor de zomer te doen maar dat kon door omstandigheden niet doorgaan. Ik ben buitengewoon blij dat u gehoor heeft gegeven aan het verzoek om hier te komen.

Vanmorgen hebben wij gesproken met de vertegenwoordigers van een aantal groeperingen en wij zullen nu dezelfde werkwijze volgen. Wij hebben een vijftal thema's uitgekozen en elke fractie neemt bij een bepaald thema het voortouw. Dat neemt niet weg dat andere collega's daarbij kunnen aansluiten.

Collega Te Veldhuis heeft gemeld wat eerder weg te moeten en hij zal zich daarna laten vervangen. Hij heeft mij gevraagd of hij met zijn thema wat eerder zou kunnen beginnen. In het algemeen wil ik de leden nog vragen of zij uitdrukkelijk willen melden aan wie van de gasten zij specifiek een vraag willen stellen.

De heer **Te Veldhuis** (VVD): Voorzitter! Mijn excuus aan onze gasten voor het feit dat ik misschien het protocol een beetje in de war gooi. Nu wij met het onderdeel beginnen dat aan mij was toebedeeld, namelijk de gedragscodes, wil dat nog niet zeggen dat dit het belangrijkste punt is. Wel vormt het in het hele proces een onderdeel. Ik hoop op uw begrip voor het feit dat je soms in dit huis te maken hebt met een conflict van belangen.

In het advies van de commissie-Ginjaar-Maas en ook in de reactie van de regering daarop, is gesteld dat de invoering van gedragscodes binnen organisaties en instituties zou moeten worden nagestreefd en gestimuleerd. Dat zijn gedragscodes om vooroordelen, discriminatie en racisme binnen de instituties zoveel mogelijk te vermijden. De regering zegt dat dit niet alleen een signaalwerking heeft maar dat het bovendien lang zou kunnen doorwerken omdat het in het algemeen binnen de organisaties zelf als maatwerk per organisatie kan worden ontwikkeld. Dat zou een goede zaak kunnen zijn omdat wellicht op deze manier de mentaliteit tussen de oren kan gaan groeien in plaats van dat die van buitenaf wordt aangedragen. Hoe kijkt u als deskundigen op dit terrein tegen dit voorstel van de commissie, ondersteund door de regering, aan? Vindt u het een effectief middel om gedragscodes per instituties te gaan ontwikkelen? Weet u wellicht iets van de ervaringen in Canada af? Daar schijnt het te werken, zeker omdat er ook klachtencommissies en vertrouwenscommissies binnen die organisaties bestaan om in geval van problemen er iets aan te doen. Denkt u dat er op een of andere manier richtlijnen, ontwerpen, algemene gedachten of ideeën zouden moeten worden ontwikkeld die als een blauwdruk voor algemene benadering binnen al die instituties zouden kunnen gelden? Of moet het binnen de organisaties, van onderop, groeien? Hieraan koppel ik de vraag of u op dit punt ook een rol ziet voor de overheid. Zo ja, op welke manier?

Voorzitter! Ik denk dat de samenstelling van de groep gasten zodanig is, dat elk vanuit zijn eigen discipline een prioriteit aan een onderdeel kan geven.

De heer **Penninx**: Voorzitter! Ik wil hier graag iets over zeggen. Wanneer wij gedragscodes puur zien als de tien geboden die ergens in een organisatie worden vastgespijkerd, dan zijn wij snel klaar, want wij hebben al een heleboel van dat soort dingen. Dat is symbolische actie. Je moet het invoeren van gedragscodes zien als een geheel van voorzieningen dat het vergemakkelijkt om, wanneer er zich binnen organisaties dingen voordoen, die snel te melden en op te lossen. Een gedragscode op zichzelf, het papiertje, zegt natuurlijk niets. Het hangt ervan af wat je er aanhangt aan interne organisatie binnen het bedrijf om het te laten werken. Dat is een grondregel.

Dat betekent dat het heel moeilijk is om via een formele oplegging van buitenaf zoiets te gaan doen. Het effect daarvan zal wellicht zijn dat iedereen heel braaf die dingen van elkaar overschrijft en oppikt en er vervolgens niets gebeurt. Het gaat erom, een manier te vinden die meer is dan het voorschrijven op het papiertje, namelijk een manier die een proces op gang brengt waardoor er binnen organisaties bewust gedacht wordt over de wijze waarop je het beste kunt signaleren en die vervolgens een aantal wegen creëert om de gesignaleerde problemen op te lossen.

De vraag wat de overheid daaraan kan doen, is wellicht heel aardig maar wel al heel oud. De overheid wordt al te snel beschuldigd dat zij te veel regels oplegt. Als het zou blijven bij het voorschrijven van een algemene regel voor iedere organisatie, heeft nog een nieuwe regel niet zoveel zin. Ik kan mij wel voorstellen dat de overheid met de organisaties die zij serieus neemt en waarmee zij vaak van doen heeft, bijvoorbeeld ook financieel, overlegt en dat zij kijkt of er werkelijk op dit soort punten iets gedaan wordt. Die gedachte gaat parallel met contract compliance. Zodra de overheid als belangrijke opdrachtgever in een samenleving in onderhandeling gaat met instituten of wanneer zij in haar eigen organisatie met uitvoerende instellingen in onderhandeling gaat, hoeft zij niet zozeer te vragen of die plaquette ergens hangt, maar kan zij wel degelijk vragen of er een arrangement is gevonden en of daarover is nagedacht en hoe het functioneert binnen die organisatie.

De heer **Franssen**: Voorzitter! Mijn reactie sluit voor een deel aan bij die van de heer Penninx. Als ik de reactie van het kabinet op het rapport zie, dan valt het mij op dat er wel heel erg veel onderwerpen worden aangesneden maar dat de samenhang tussen de onderwerpen

niet erg scherp aanwezig is. Daarmee loopt het beleid het risico als los zand aan elkaar te hangen. Ik mis een heldere doelstellingenformulering van een samenhangend stel acties waaraan je het oogmerk van ieder afzonderlijk onderdeel kunt ophangen. Dat is in de brief van het kabinet niet te signaleren.

Ik wil u een ander voorbeeld geven van mogelijke acties. Ik ben het met de heer Penninx eens dat wij al een code hebben. Wij hebben al meer van dergelijke acties gehad. In de Kamer hangt ook zo'n mooi document met talloze handtekeningen. Dat doet het even goed, maar het beklijft niet voldoende. Op sommige plekken in Nederland zijn wij bezig met het formeren van een aantal teams van jonge mensen uit minderheidsgroeperingen die met succes een opleiding hebben voltooid. Zij trekken als een soort tolerance teams door het land om te visualiseren welke positieve kanten aan mensen uit bepaalde culturele minderheidsgroepen vastzitten en om te laten zien dat zij volop tot onze samenleving behoren, net zulke volwaardige medeburgers zijn als wie dan ook en dat zij niet alleen tot de kansarmen maar ook tot de kansrijken behoren. Ik mag voorzitter zijn van een stichting die binnen niet al te lange tijd met een groot aantal acties naar buiten komt. Dat is de Stichting tolerance unlimited. Wij gaan op basis van een groot aantal gesprekken, expert meetings, met middelbare scholieren door het hele land heen komen met tolerantieteams: jongelui die in het land ''de boer opgaan'' om verdraagzaamheid, tolerantie en antiracisme te prediken. De overheid zou daar een rol in moeten spelen, want dit type gedrag moet je niet op papier zetten, maar moet je voorleven. Dat zou een rode draad moeten zijn in de aanpak en die mis ik helaas.

De heer **Ficq**: Voorzitter! Dit ligt enigszins buiten mijn vakgebied, maar ik wil attenderen op een initiatief dat op dit moment loopt bij het Nationaal platform criminaliteitsbeheersing, dat activiteiten ontplooit op het terrein van het bevorderen van integriteit binnen bedrijven maar ook binnen overheidsinstellingen. De manier waarop je met anderen omgaat binnen je eigen bedrijf heeft natuurlijk alles met integriteit te maken. Daar is de weg gekozen, waarover zojuist ook de heer Penninx sprak, om via een aantal centrale aandachtspunten die vanuit het Nationaal platform zijn aangereikt, discussies binnen de bedrijven op gang te brengen over de vraag hoe men binnen het bedrijf zelf aankijkt tegen die integriteit. Het aspect waarover wij nu spreken zou wel degelijk een onderdeel daarvan moeten zijn.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): Voorzitter! Ik wil reageren op de laatste opmerking van de heer Ficq. Discriminatie komt bewust en soms ook onbewust heel veel voor. In het rapport van de commissie-Ginjaar-Maas wordt vooral op de bewuste en onbewuste discriminatie gewezen. Ik geef een voorbeeld. Jongeren die op de school voor detailhandel zitten die stage moeten lopen en die een kleur hebben, vinden geen stageplaats in een winkel, behalve misschien in Amsterdam. Kun je met instrumenten als bijvoorbeeld een gedragscode, met ondernemers of ondernemersverenigingen daarover communiceren en verwacht u daarvan verbetering of verandering? Heeft het te maken met beeldvorming of met bewustwording? Is het ontwikkelen van een gedragscode een instrument om dit soort drempels te overkomen? Heeft u verder nog suggesties of ideeën daarover? Wie zou de trekker van dit soort bewegingen moeten zijn?

De heer **Ficq**: Ik zei zojuist al, dat het Nationaal platform enige tijd geleden het onderwerp integriteit op de agenda heeft geplaatst met het uitdrukkelijke doel om juist via de interne discussies in bedrijfskolommen, in de bedrijven zelf, het denken daarover op gang te brengen. Ik denk wel degelijk dat in het kader van een dergelijke activiteit het onderwerp discriminatie op die agenda thuishoort. Langs dat kanaal kan de zaak serieus in discussie gebracht worden. Het viel mij overigens op dat de respons op het initiatief van het Nationaal platform veel enthousiaster en uitvoeriger was dan ik aanvankelijk aannam. Er werd zeer nadrukkelijk positief op gereageerd. Ik meen ook dat dit element erin gebracht zou moeten worden, voorzover men dat zelf al niet heeft bedacht. Ik zal daar in ieder geval in de komende vergadering van het Nationaal platform criminaliteitsbeheersing op aandringen.

De heer **Franssen**: Ik zou willen aanraden om vooral ondernemingsraden bij dit type processen te betrekken. Je moet vermijden dat het uitsluitend bij de leiding van de bedrijven blijft hangen, want mensen die zogenaamd last hebben van... zeggen anders al heel gauw: zij kunnen in de directiekamers wel melden dat het zo moet, maar zij hebben er geen last van. Je moet dus de mensen op de werkvloer en de ondernemingsraden hierin een heel actieve rol geven.

De **voorzitter**: Ik stel nu voor om over te gaan naar het algemene deel. De collega's Rehwinkel en Noorman-den Uyl hebben zich hierop voorbereid.

De heer **Rehwinkel** (PvdA): Voorzitter! De reactie van het kabinet op het rapport van de commissie-Ginjaar-Maas richt zich vooral op een handhaving van een goed evenwicht in de grondrechten van vrijheid van meningsuiting enerzijds en de vrijwaring van discriminatie anderzijds. Ik wil vooral aan de heer Penninx de vraag stellen of hij meent dat het kabinet maar ook andere, lagere overheden erin geslaagd zijn, dat evenwicht te vinden. Is hem, net als de commissie-Ginjaar-Maas, gebleken dat leden van etnische minderheidsgroepen zich bedreigd en geschaad voelen? Belangrijker is de vraag of hij meent dat een onjuist evenwicht tussen de handhaving van beide grondrechten daaraan ten grondslag ligt.

De commissie-Ginjaar-Maas stelt dat wanneer de groeiende polarisatie in de samenleving die zij waarneemt, zich in de nabije toekomst doorzet, dit consequenties zal moeten hebben voor het soort instrumenten dat in het beleid moet worden ingezet. Ik zou de heer Remmelink willen vragen aan welke instrumenten gedacht zou kunnen worden.

De heer **Penninx**: Voorzitter! Vindt u het goed als ik mijn algemene reactie op het stuk vooraf aan de beantwoording van die vraag geef?

De **voorzitter**: Dat mag, maar ik merk op dat er niet te veel tijd aan het algemene deel besteed kan worden.

De heer **Penninx**: Ik heb drie punten. Als ik kijk naar het stuk van de minister van Binnenlandse Zaken –

en ik ken het advies van de TWCM erg goed, want ik was secretaris – dan zie ik dat er een sterke discrepantie is tussen wat er in het advies staat en datgene wat ik in de nota terugvind. Zo'n 95% van wat er in de nota staat gaat over juridische instrumenten. Het advies zelf zegt dat de juridische instrumenten natuurlijk van belang zijn maar dat de materie toch veel breder bekeken moet worden. Laten wij kijken naar de mechanismen die ertoe leiden dat die polarisatie ontstaat, dat dingen fout lopen. Laten wij niet meteen naar iedereen met een beschuldigende vinger wijzen maar laten wij kijken wat er gebeurt. Hoe werken die mechanismen? Laten wij kijken of wij op verschillende terreinen en in verschillende situaties iets kunnen uitvinden dat werkt en wij die polarisatie in de hand kunnen houden zodat wij de escalatie, de uitwassen die daar vaak aan verbonden zijn, kunnen tegengaan.

Mijn eerste opmerking op het stuk is dan ook: er is geen enkel antwoord op de brede analyse van het advies dat juist gaat over de actie en reactie en de wijze waarop dat uit de hand kan lopen en een eigen weg kan gaan; de manier waarop niet alleen de overheden maar ook alle andere organisaties het liefst gecoördineerd daartegenover zouden kunnen staan, wordt niet aangegeven. Ik vind dat een duidelijk gemiste kans.

In de tweede plaats gaat het in het stuk van de minister niet over discriminatiebestrijding maar het gaat vooral over racistisch geweld. Op zichzelf is dat heel belangrijk en dat wil ik ook niet afvallen, maar de gewone, reguliere discriminatie komt er niet meer in voor. Wij constateren – Frank Bovenkerk deed dat in het afgelopen jaar nog – dat bij gewone sollicitaties 40% van leden van etnische groepen afvallen in een procedure waar autochtonen niet afvallen. Daar vindt feitelijk onderscheid plaats, hetgeen niet hoort. Ik zeg niet dat men dat altijd heel bewust doet en dat er een duidelijk schuldige is aan te wijzen, maar hier ligt een fenomeen waarover niet eens meer gesproken wordt. Ik vind dat vreemd. Voor mij was het zo voor de hand liggend dat er gereageerd zou zijn op die institutionele discriminatie en de wijze waarop dat aangepakt zou moeten worden.

Ik kom bij het derde punt. In het stuk van de commissie en in de voorstudie wordt heel sterk het accent gelegd op de mogelijke en feitelijke reactie van slachtoffers of groepen die zichzelf zien als slachtoffers en op daden van racistisch geweld en van discriminatie. De wijze waarop die reactie vorm krijgt heeft geweldig veel consequenties voor de samenleving als geheel: in heel directe zin voor de integratie van de immigranten. De wijze waarop zij die samenleving zien, bepaalt ook hoe zij er lid van zijn, willen zijn en kunnen zijn. Dat onderwerp komt niet meer voor in die reactie, want ik zie die perceptie van immigranten niet. Wij weten uit de analyse van Engelse rellen in Brixton, enz., dat het gaat om de wijze waarop binnen groepen de macht, de samenleving in zijn geheel gezien wordt en hoe instituties daartegen optreden. Ik vind dat een gemiste kans.

Ik kom nu bij de vraag van de heer Rehwinkel over de afweging van rechten. Het stuk gaat er inderdaad vrijwel uitsluitend over. Aansluitend op mijn laatste punt, kan ik hem zeggen dat ik het niet evenwichtig vind. Ik geef een voorbeeld. Een van de overwegingen op het moment dat je moet beslissen om een demonstratie van extreem rechts wel of niet toe te staan, is de reactie die zo'n demonstratie oproept bij groepen. Zo'n demonstratie wordt immers altijd georganiseerd daar waar die groepen zijn. Uit het Engelse voorbeeld weten wij dat zo'n demonstratie liefst nog in de zwarte wijken wordt gehouden en dat men naar het gemeentehuis aldaar gaat, beschermd door een witte politiemacht met een publiek dat uitsluitend zwart is. Dat is de provocatie die er altijd achter zit. Als je weet dat die reacties er zijn, dat ze soms ook het heft in handen dreigen te nemen en dat soms ook doen, dan roep je die escalatie op. Maar je gaat ook over de pijn heen die veroorzaakt wordt in de samenleving. Telt dat niet in de balans tussen het afwegen van het recht van de een om die demonstratie te houden en de pijn die dat bij anderen oproept en de averechtse effecten? Ik vind die afweging niet terug en daarom vind ik het onevenwichtig.

De heer **Remmelink**: Voorzitter! Ik ben hier ingehuurd als deskundige, als u mij toestaat mijzelf die kwalificatie toe te bedelen, voor het strafrecht. Ik merk overigens op dat ik al langer dan vijf jaar gepensioneerd ben en er zijn hier twee collega's aanwezig die veel beter van de huidige praktijk op de hoogte zijn. Nochtans heb ik een en ander bekeken en meen ik een paar opmerkingen te kunnen maken, die straks nog kunnen worden aangevuld en die misschien niet helemaal zinloos zijn.

Vooraf deze concessie: strafrecht komt altijd op de tweede plaats. Eerst komen er heel veel andere dingen, onder andere eventueel de toepassing van een code waarover gesproken is. Er is overigens niet aan de orde gekomen wat het rechtskarakter daarvan is. Is dat recht of ethiek? Ik denk even aan de opvatting binnen de advocatuur waar men ook een code hanteert. Daar beschouwt men het meer als een ethische zaak. Men kan niet rechtstreeks een beroep op de rechter doen, althans zo heb ik het ooit gelezen in het Advocatenblad. In het algemeen moet er derhalve een heleboel zijn gebeurd, voordat het strafrecht aan bod komt. Alsdan hebben wij hier te maken met de misdrijven van artikel 137c en volgende. Het eindigt bij de overtreding artikel 429quater. Heeft een dergelijk soort berechting zin? Ik dacht het wel, zoals sowieso de toepassing van strafrecht zin heeft. In ieder geval is het een krachtige normbevestiging: dit kan niet, het is fout en af te keuren, het moet worden gecorrigeerd. Vaak betekent dit dat als het delict gepleegd wordt door iemand die een bepaalde status in de maatschappij vertegenwoordigt, het voor de betrokkene in het algemeen toch wel een bijzonder vervelende maatschappelijke devaluatie met zich meebrengt. Afgezien van alle andere doeleinden die het strafrecht nastreeft, kun je derhalve in ieder geval zeggen dat een strafrechtelijke vervolging impliceert een krachtige bevestiging van de norm.

Hoe staat het met de bepalingen waarover de rechter en de officier van justitie moeten beschikken? Zijn die voldoende of zijn er bepaalde leemten? Ongetwijfeld zullen wij straks van deskundiger zijde er meer over horen. Ik zou mij kunnen voorstellen dat er behoefte kan zijn aan het toepassen van voorlopige hechtenis. Dat is voor de toepassing van artikel 137c en volgende, op het

ogenblik niet mogelijk. Ik denk in dit verband aan het Wetboek van Strafvordering, artikel 67, en ik vraag mij af of overwogen zou kunnen worden om dit eventueel met een bepaling aan te vullen zodat ook de artikelen 137c en d eronder kunnen worden gebracht. De mensen kunnen dan direct in de kraag gepakt worden.

Het volgende dat mij opvalt, is dat voor de toepassing van artikel 137e, het verspreidingsverbod, een beroepsverbod mogelijk is bij herhaling. Ik vraag mij af of een dergelijk beroepsverbod ook niet aan de orde zou kunnen komen bij de toepassing van de andere artikelen, eventueel na herhaling als men vindt dat het zonder meer opleggen van een beroepsverbod ook al bij de eerste overtreding te ver zou gaan.

Voorts kan men zich afvragen of bijvoorbeeld artikel 137c nog leemten bevat. Men mist daar wel het zich beledigend uitlaten door middel van bepaalde feitelijkheden, zoals Hitlergroeten, spuwen c.q. overgeven. Men kan dat nu niet op grond van artikel 137c vervolgen. Een ander beroemd punt, dat in Duitsland maar ook elders vaak aan de orde is gekomen, is de vraag of de holocaust-ontkenning onder artikel 137c gebracht kan worden. Ik meen in het boek van de heer Van Donselaar gelezen te hebben dat er ooit een civiel arrest is geweest waarbij men vond dat het niet rechtstreeks onder artikel 137c te rubriceren zou zijn, maar, zoals de heer Van Donselaar in zijn boek schrijft, er is hierover ook een uitspraak van de strafrechter – ik meen van de rechtbank – in het westen van het land. Die zaak is, zo vernam ik, naderhand bij het hof gekomen. Welnu, die rechters hebben wel de strafbaarheid uitgesproken van de ontkenning van de holocaust. Bij de Hoge Raad heeft prof. Machielse, advocaat-generaal, geconcludeerd tot verwerping van het beroep. Ik ben er altijd een beetje trots op dat de conclusies van het OM ongeveer voor 80% tot 90% van het aantal gevallen worden gevolgd door de Hoge Raad. Mij leek dit ook een uitstekende conclusie. Ongeveer half september zal bekend zijn of de Hoge Raad zich ook akkoord zal kunnen verklaren. (Addendum: De Hoge Raad heeft de zaak aangehouden en zal omstreeks half oktober arrest wijzen.)

Natuurlijk zijn er nog andere opmerkingen te maken en de heer Van Donselaar zal dat straks nog beter kunnen expliciteren dan ik. Als je kijkt naar de formuleringen die in België te vinden zijn dan zie je dat men daar ook de racistische belediging van het individu kent. Wij kennen dat niet. Bij ons gaat men ervan uit dat er een groep beledigd moet zijn. In artikel 137d wordt weliswaar gesproken van mensen, maar ik meen, gelet op de wetsgeschiedenis, dat je moet aannemen dat men onder mensen een groep mensen moet verstaan. De Hoge Raad kan daar natuurlijk anders over gaan denken. Overigens vind ik de formulering van artikel 137c ''het zich beledigend uitlaten over'' bijzonder gelukkig. Vergeleken met de terminologie van artikel 266, de belediging, dan is dat: belediging ''ad personam''. Daar is een contact voor nodig. Hier gaat het om een belediging over een groep, dus ''de personis'': niet contra een bepaalde persoon maar over een groep. Vooral als het gaat om mensen die bijvoorbeeld in het buitenland zijn, kan het bijzonder gemakkelijk zijn dat men deze terminologie heeft verkozen. Waar die groep ook is, of dat nu in China is of waar dan ook, men heeft zich in Nederland over die groep beledigend uitgelaten. In het andere geval, als je te maken hebt met een belediging ''ad personam of ad personas'' dan zit je in ieder geval met het probleem dat die andere persoon in het buitenland zit. Dat kan allerlei complicaties met zich meebrengen waarop ik nu niet inga. Ik ben in ieder geval dankbaar dat men deze term heeft gekozen.

De **voorzitter**: U heeft uitvoerig geantwoord en u heeft zich daarbij niet beperkt tot het blokje zelf. Het was zeker interessant en daarom liet ik dat ook royaal toe.

De heer **Koekkoek** (CDA): Voorzitter! Zou ik de heer Remmelink toch een aanvullende vraag mogen stellen? Omdat hij zoveel verschillende mogelijkheden heeft verkend van aanscherping van het strafrecht, wil ik hem nog twee andere mogelijkheden voorleggen. Bij bepaalde delicten, bijvoorbeeld geweldpleging, zou men de racistische achtergrond van die delicten een rol kunnen laten spelen. Ziet hij daar mogelijkheden voor of levert dat juist complicaties op?

De **voorzitter**: Voordat u een tweede vraag stelt die waarschijnlijk valt onder het volgende blokje, zou ik het bij deze eerste vraag willen laten. Een volgende vraag kan beter bij het tweede thema over het strafrechtelijke middel boven water komen dan bij dit algemene punt.

De heer **Koekkoek** (CDA): Ik voeg mij natuurlijk graag naar uw orde die altijd goed is, maar het sloot zo mooi aan bij de uiteenzetting die de heer Remmelink zojuist heeft gegeven. Ik zal mijn tweede vraag aankondigen en dan moet u maar bezien of hij hierbij past.

De **voorzitter**: Ik wil nu graag het antwoord op de eerste vraag van de heer Koekkoek.

De heer **Remmelink**: Dat zou inderdaad kunnen, voorzitter. Men kan het bij de toepassing van bijvoorbeeld artikel 284 (met geweld bedreigen enz.) plaatsen. Als het racisme de causa is, is er een strafverzwarende omstandigheid. Normaliter zal dit echter ongetwijfeld ook wel door de officier van justitie naar voren worden gebracht en ik denk dat het door de rechter in de praktijk ook wel strafverzwarend zal worden geacht. Op zichzelf is er echter geen bezwaar tegen wanneer dit extra in de wet komt. Ik denk dan weer aan de normbevestiging waarover ik zojuist sprak.

De heer **Ficq**: Voorzitter! In de praktijk heb ik hier uiteraard nogal eens mee te maken. In de circulaire – de discriminatierichtlijn – die is uitgegaan, is daarin ook voorzien. Als het duidelijk is dat discriminatoire achtergronden een rol hebben gespeeld bij een strafbaar handelen – of dat nu mishandeling of bedreiging of wat dan ook is – dan moet dit als strafverzwarende omstandigheid worden behandeld bij het voorleggen van de zaak aan de rechter. In de kring van de discriminatieofficieren hebben wij gesproken over de wenselijkheid van de suggestie om deze strafverzwarende omstandigheid in de wet op te nemen; in de kring van discriminatieofficieren werd dit unaniem ontraden, en wel op grond van de omstandigheid dat als je die strafverzwarende omstandigheid in de tenlastelegging opneemt, je die ook moet bewijzen. Uit een oogpunt van normbevestiging zou er in abstracto (als

signaal) wat voor te zeggen zijn, maar als de rechter in concreto op dat onderdeel tot een vrijspraak komt, zou dit ertoe kunnen leiden dat hij zich voor zijn hoofdstraf, hoezeer hij dit ook verwerpelijk vindt, toch gebonden acht om de straf te verlagen omdat hij op een deel vrijspreekt. Ik meen dan ook dat je beter het strafbare feit, de bedreiging of mishandeling, kunt plaatsen in de context waarin het thuishoort. Als daar discriminatie een duidelijke rol bij speelt, moet je het aanhalen, want anders krijg je met de vraag te maken of er nog andere verwerpelijke toestanden in onze maatschappij wellicht ook als strafverzwarende omstandigheid in de wet zouden moeten worden opgenomen. Je bent dan typisch bezig in de marge die de rechter en de officier hebben, om tussen het minimum en het maximum, het strafbare feit verder in te kleuren en aan de hand daarvan de strafmaat te bepalen, c.q. de rechter te adviseren op dat punt.

De **voorzitter**: Ik stel voor, zeker ook omdat de scheiding niet altijd werkt, om naar het volgende thema te gaan. Ik kan mij ook voorstellen dat blokje 4 verband heeft met het thema waarmee wij bezig zijn. Collega De Graaf zal beginnen met blokje 4.

De heer **De Graaf** (D66): Voorzitter! Een aantal punten is in het antwoord van de heer Remmelink al de revue gepasseerd. Ik heb nog een paar vragen over de individugerichte strafvordering.

1. Er wordt aan gedacht – binnen mijn eigen partij kwam het in een initiatiefvoorstel – om bij de artikelen 137c en d een strafverzwarende omstandigheid te introduceren, door bij structurele vormen van discriminatie en aanzet tot rassenhaat de straf te verzwaren. In strafrechtelijke termen geformuleerd: indien mensen er een beroep of gewoonte van maken. Ik kijk vooral naar de heren Ficq en Vrakking en mogelijk ook naar de heer Remmelink en ik vraag hen om daarop een eerste reactie te geven.

2. In de boezem van het ministerie wordt, meen ik, gedacht over een eventuele aanpassing, zo niet schrapping, van artikel 435a, dat ik nu maar even formuleer als het uniformverbod. Dat kan immers ook een rol spelen bij het bestrijden van extremistische organisaties. Ook hierop krijg ik graag een zienswijze.

3. Indien men algemene opmerkingen heeft – ik kijk vooral naar de vertegenwoordigers van het OM – over de huidige delictsomschrijving, het huidige strafrechtelijke arsenaal, dan zou ik dat graag vernemen. Ik krijg ook graag een reactie op een klacht die wij hier en daar horen, zonder dat wij het zouden kunnen bewijzen of er een reden voor zouden hebben, dat het OM niet altijd erg geneigd is om zaken aan te brengen die samenhangen met racisme en daar van deze of gene instantie wel eens kritiek op krijgt.

Er zijn nog tal van andere vragen, maar gelet op de korte tijd denk ik niet dat het verstandig is om ze allemaal te stellen.

De heer **Vrakking**: Voorzitter! Wat het laatste betreft, het niet aanbrengen van zaken, spreek ik even voor Amsterdam en over wat ik in de wandelgangen hoor. Ik heb nooit gemerkt dat wij daar moeite mee zouden hebben. Er zijn natuurlijk wel zaken bij waarvan wij in gemoede zeggen dat ze niet bij de rechter aangebracht moeten worden omdat wij menen dat wij er geen advies voor kunnen geven om er een straf op te leggen. Met andere woorden, het bewijs zit er niet in. Maar dat er bij ons terughoudendheid zou zijn om die zaken aan te nemen, is mij onbekend.

Ik kan wel iets zeggen over aantallen. Vorig jaar hadden wij 16 zaken bij het Amsterdamse parket en tot nu toe hebben wij dit jaar 25 zaken. Op een geheel van 135.000 zaken die bij ons binnenkomen is dat niet veel. Je zou verwachten dat er in Amsterdam veel meer zouden zijn. Het valt ons ook altijd weer mee. Ik sluit niet uit dat er een stuk verborgen discriminatie en racistisch geweld is, wat wij niet zien en wat bijvoorbeeld in disco's gebeurt. Men vecht het liever onderling uit dan dat men bij ons komt klagen. Maar wat er bij de politie binnenkomt, wordt ook door ons behandeld.

De heer **Koekkoek** (CDA): Voorzitter! Ik wil de klacht enigszins concretiseren en ik kan dat omdat wij hiervoor een ander gesprek hebben gehad. Ik zal man en paard noemen. Concreet was de klacht dat er bijvoorbeeld voor discriminatie via Internet zeven à acht maanden geleden een verzoek is gedaan om een gerechtelijk vooronderzoek te vragen. Door het OM is daarop niet gereageerd. Als u de situatie kent, is het prettig om uw reactie te horen. Concreet zijn er in een periode van zeven jaar vijf officieren van justitie gewisseld die zich met discriminatiezaken bezighouden. De huidige officier van justitie mag er een tiende van zijn werktijd aan besteden. Is dat voldoende? Dit alles geeft natuurlijk ook aan hoe binnen het OM de afhandeling van deze zaken is georganiseerd.

De **voorzitter**: De heer Vrakking zal dit concrete punt beantwoorden en daarna zal hij verder gaan met de vragen van de heer De Graaf.

De heer **Vrakking**: Die zaak is mij bekend. Het betreft hier een internationale zaak die niet in Nederland is begonnen maar in het buitenland op Internet is gekomen. Wij zijn zelf nog in conclaaf om uit te zoeken of wij daar iets te doen hebben. Op zichzelf vinden wij dat een gerechtelijk vooronderzoek niet nodig is omdat de feiten vaststaan. Het gaat alleen om de vraag of wij rechtsmacht hebben, of wij de zaak wel aan de rechter kunnen voorleggen. Nogmaals, de zaak is bekend en ligt bij de betrokken officier en die ligt daar niet alleen, hij doet er zelfs iets mee.

Wat de discriminatieofficier betreft, het volgende. Dat geldt ook voor beursofficieren en andere officieren en niet alleen in ons parket. U weet dat het OM in de eerste lijn uit een paar honderd mensen bestaat, die gigantische hoeveelheden zaken moeten doen. Wij stellen voortdurend onze prioriteiten. Discriminatie en racistisch geweld staat bij ons hoog in het vaandel. Ik denk dat wij de eersten zijn die een behoorlijk grote en lastige zaak bij de rechter hebben weten te brengen. Ik zei al dat wij 25 zaken hebben binnengekregen op een aantal van 135.000. Als ik bedenk dat wij 50 officieren hebben dan is omgerekend die een tiende officier, door de bank genomen, echt niet te weinig en hij behandelt zeker de zaken die binnenkomen en hij woont de betreffende vergaderingen bij.

De heer **Franssen**: Als aanvulling hierop wil ik, uit eigen ervaring sprekend naar aanleiding van het vorige jaar, zeggen dat er ongelooflijk veel zaken bij alle parketten

komen. De druk op de prioriteitsstelling is onverminderd groot van alle kanten. Ik meen echter dat het niet zonder zin zou kunnen zijn om over de prioriteitsstelling van dit type delicten en de vervolging ervan, tot nader overleg met de minister van Justitie te komen, voorzover die dat in de richting van het OM zou kunnen uitspreken. In de Zwolse situatie heeft het een jaar geduurd voordat de zaak bij de rechter werd aangebracht. Mij lijkt het, gegeven de maatschappelijke commotie die over bepaalde zaken gaat ontstaan, dat dat te lang is. Dit kwam mede voort uit het feit dat mensen op het Zwolse parket, landelijk, moesten overleggen over de wijze waarop die zaken daar moesten worden aangepakt. Dat heeft wel iets te maken met de wijze waarop landelijk gecoördineerd die zaken worden aangepakt. Ik zit hier niet om iemand aan te klagen, maar nu er een maatschappelijke urgentie is, gegeven het feit dat mensen wachten op de manier waarop de rechterlijke macht ermee omgaat, zou ik willen vragen of wij over termijnen een beetje met elkaar tot zaken kunnen komen.

De heer **Vrakking**: In de Zwolse zaak heeft een gerechtelijk vooronderzoek gelopen en dat duurt even. Dat betekent niet dat een officier heeft zitten slapen. Hij wacht af wat de rechter-commissaris doet en dan gaat hij weer verder.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): Voorzitter! Misschien mag ik een kleine aanvullende aanscherping maken. Vanmorgen, toen wij spraken met een aantal instellingen en organisaties, werd aangegeven dat er sprake is van een hoogfrequente wisseling van officieren waardoor de deskundigheid en de continuïteit van veel zaken in het gedrang komt. Zou dat een van de oorzaken kunnen zijn dat het de ervaring in het veld is – ik beluister dat ook bij de heer Franssen – dat de prioriteitsstelling de facto van deze zaken, toch niet zo hoog is als de heer Vrakking suggereert?

De heer **Vrakking**: Ik kan u alleen vertellen wat ik ervaar en dat is dat de zaken die door de politie of anderen bij ons worden aangebracht, worden uitgezocht en waar nodig, voor de rechter gebracht. De officier die daarmee belast is, geeft zijn aandacht aan die zaken. Ik kan niet vermijden dat in een groot parket mensen alle kanten op vliegen, bijvoorbeeld als advocaat-generaal, enz. Daar is wel een verklaring voor, want wij proberen op dit soort zaken onze beste mensen te zetten. Welnu, goede mensen worden altijd weer gevraagd en dat betekent dat je vrij snel wisselingen krijgt. Wij proberen dat in beurszaken te vermijden – dat is even een zijtak – door twee officieren aan te wijzen. Mocht er een weggaan dan houden wij de deskundigheid van de ander. Wij zullen dat ook proberen met andere specialismen. Nogmaals, dat is een kwestie van het stellen van prioriteiten en van mensen die wij hebben. Ik zou ook veel liever de mensen langer bij dit soort zaken betrekken maar ik kan niemand tegenhouden die weg wil.

De heer **Ficq**: Ik denk dat wij twee dingen uit elkaar moeten halen. 1. Wordt er wel of niet een vervolg op gegeven en 2. in welke snelheid gebeurt dat dan? Vorig jaar is er een onderzoek geweest over de afdoening van de zaken in 1994. Daar kwam uit dat in dat jaar 105 zaken bekend waren geworden, waarvan er 30 bij de politie waren gebleven en de overige 75 naar het parket waren gegaan. Uit de cijfers blijkt dat van die zaken er 6 bij een technisch sepot zijn geëindigd. Dat betekent dat ook door de officier de zaak niet bewezen kon worden. Vervolgens zijn 44 zaken door de rechtbank afgedaan en 31 door het OM. Van de zaken die bij het OM zijn afgedaan, was er 6 keer een sepot, 10 keer een transactie en 15 keer een kennisgeving van niet verder vervolgen, aldus het rapport. Dat betekent dat er een gerechtelijk vooronderzoek is geweest dat geëindigd is met de vaststelling dat er kennelijk onvoldoende bewijs was om de zaak tot een goed einde te brengen. Ik zeg dit om de volgende reden. Normaal gesproken eindigen maximaal 3% à 4% van onze zaken met een vrijspraak en hieruit blijkt dus dat wij een inspanning hebben geleverd die afwijkt van het normale patroon. Maar wij proberen toch om het bewijs via een gerechtelijk vooronderzoek boven tafel te krijgen. Dat leidt er ook toe in een aantal gevallen, dat je rechterlijke capaciteit claimt die vervolgens niet in een nuttige zaak kan worden omgezet, namelijk in een zaak die je aanbrengt bij de rechter maar die met een kennisgeving van niet verder vervolgen eindigt. Ik denk dat die cijfers op zichzelf illustreren dat wij er zelfs meer dan gemiddelde aandacht aan geven.

Ik wil nog even op de Zwolse zaak terugkomen. Er is inderdaad, overigens in een laat stadium, met mij overleg geweest over de voortgang van die zaak omdat ik er actief naar vroeg. Toen bleek mij dat die zaak was opgehouden omdat hij, zoals de heer Vrakking aangaf, in een gerechtelijk vooronderzoek was terechtgekomen, waarbij, omdat een aantal van de verdachten weigerden te verklaren, toch een ultieme poging is gedaan om een verklaring van hen te krijgen, afgedwongen bij de rechter-commissaris. Dat is niet gelukt; zij hebben een verklaring geweigerd en daarna is het gerechtelijk vooronderzoek gesloten en is de zaak alsnog aangebracht.

De les die je uit dit soort evenementen moet leren is, dat als dit soort lieden inderdaad weigeren een verklaring af te leggen en je hebt het voor het bewijs niet nodig, je je af moet vragen of je hen par acquit de conscience nog een keer de kans moet geven om naar de rechter-commissaris te gaan. In het kader van onze jaarlijkse samenspraak met de discriminatieofficieren zullen wij daar eens over van gedachten moeten wisselen.

De heer **Van Donselaar**: Over Zwolle, Leerdam en de andere bijeenkomsten die er zijn geweest, wil ik een paar opmerkingen maken ook naar aanleiding van een paar dingen die eerder zijn gezegd over de botsing van grondrechten, het vervolgingsbeleid en de delictsomschrijving. De demonstraties in Zwolle en in Leerdam waren de eerste toegestane demonstraties van extreem rechts sinds 1977. In andere landen is dat anders geweest en had men meer ervaring om daarmee om te gaan. De demonstraties hier brachten een nieuw probleem aan het licht, namelijk de vraag waar je ter plekke voorrang aan moet geven: aan het tegengaan van inbreuk op de rechtsorde – er wordt bijvoorbeeld een leuze geslaakt waarvan je je afvraagt of die strafbaar is of niet en moet je optreden – of aan het vredige verloop van de dag zelf.

Ik denk dat dit probleem wel van tevoren bekend was, maar er was geen ervaring mee. Dat deed zich in Leerdam weer voor en het deed zich

des te sterker voor in Schiedam waar een bijeenkomst was van neonazi's en waarvan het niet duidelijk was of het een openbare dan wel besloten bijeenkomst was. Daar was het nog veel lastiger om te beslissen wat men moest doen.

Dit is een nieuw probleem dat ontstaan is en dat ook gevolgen had voor wat er op het OM is gebeurd. Het viel mij op, maar misschien is dat toevallig, dat de vervolging naar aanleiding van de uitlatingen in Zwolle op gang kwam na de commotie die over de bijeenkomst in Schiedam was ontstaan. Ik begrijp nu van de heer Ficq dat dit toeval is, maar ik dacht toch wel dat er op dat moment een geweldige onrust was over de vraag of het juist is als je, met behulp van een beschermende politiemacht, zo'n betoging laat doorgaan en niet wanneer er iets gebeurt dat niet door de beugel kan, snel optreedt terwijl dit wel van tevoren beloofd was. Er was zelfs gezegd: het gaat door maar bij twijfel: inhalen. Daar zijn politietermen voor: zodra er wat gezegd wordt wat niet kan, pakken!

Die demonstraties leken een soort keerpunt te zijn. Lange tijd was er het middel van het preventieve verbod toegepast. De zaak was eigenlijk wat opgerekt; de wanordelijkheden die niet te beteugelen zouden zijn, werden aangegrepen als argument om een betoging van tevoren te verbieden. Lang niet altijd was de veronderstelling heel reëel dat die echt niet te beteugelen zouden zijn. Wat zien wij na die tijd? Er zijn een heleboel preventieve verboden. Op dit moment is er een terugkeer naar de situatie van voor Zwolle, met het probleem dat toen bestond en nu des te sterker is, te weten een botsing van de grondrechten. Wat moet er voorgaan: bescherming tegen discriminatie of de betogingsvrijheid? Dat was een onopgelost probleem en dat is het nu nog steeds omdat nu weer zo'n vier, vijf, zes keer betogingen van tevoren zijn verboden, waarvan ik mij afvraag of die wanordelijkheden niet te beteugelen waren geweest.

Vervolgens is er nog het probleem dat ik zojuist schetste: wat heeft voorrang, de inbreuk op de rechtsorde of de openbare orde op het moment zelf. Ik heb de indruk dat de problemen bij het terugkeren naar de oude gewoonte van preventief verbieden daarbij een rol kunnen spelen. Er is ook nog een punt dat door de heer Penninx is aangegeven, namelijk de schade van deze zaken op interetnische relaties. Ik kan dit niet genoeg onderstrepen. Wij weten niet precies hoe die schade is – ik heb vaak gepubliceerd dat ik niet weet hoe het precies zit – maar wij weten wel dat die in een aantal van de ons omringende landen zeer ernstig was en dat die systematisch werd onderschat door overheden. Rond Leerdam, rond Zwolle, rond de bijeenkomsten in Schiedam, waar onder andere voor mevrouw Varma zeer pijnlijke en onaangename dingen werden gezegd, zijn dingen gebeurd waarvan de schade op interetnische betrekkingen moeilijk is te taxeren. Wij weten dat dit grote woede en angst losmaakt. Wij weten dat het leidt tot verschansingsverschijnselen en terugtrekkingsverschijnselen en tot kleine groepen die zich organiseren om letterlijk terug te slaan. Maar in welke mate dat voorkomt, is onbekend, terwijl dat voor integratie van zeer groot belang kan zijn. Terugtrekking kan gevolg hebben voor schoolkeuze en hangt dus samen met de problematiek van de witte en zwarte scholen. Verschansing kan samenhangen met segregatie in wijken, het niet integreren.

De heer **Franssen**: Dat is geen criterium waarmee een burgemeester rekening mag houden bij de bepaling van zijn besluit.

De heer **Van Donselaar**: Precies, het probleem is, dat hij dat niet mag. Maar na die dag moet hij wel verder met zijn allochtone gemeenschap.

De **voorzitter**: Ik merk op, dat daarmee nog niet alle vragen van collega De Graaf zijn beantwoord, maar u brengt het toch steeds weer op om andere en nuttige aspecten voor onze commissie naar voren te brengen.

Mevrouw **Oedayraj Singh Varma** (GroenLinks): Dit is een heel belangrijk thema. De heer Franssen zegt dat hij hetgeen de heer Donselaar heeft gezegd, niet kan gebruiken. Toch ben ik op zoek naar andere mogelijkheden naast het aspect van openbare orde. Welke andere mogelijkheden zijn er nog om zo'n demonstratie te verbieden als wij bang zijn voor de gevolgen?

De heer **Koekkoek** (CDA): Voorzitter! Ik zou het op prijs stellen om van de strafrechtdeskundigen een commentaar te krijgen op de mogelijke wijziging van artikel 435a. In de brief van de regering wordt als mogelijke strafbaarstelling genoemd, dat strafbaar zijn gedragingen waarmee uitdrukking wordt gegeven aan enig fascistisch streven of een streven van vergelijkbare haatzaaistrekking, waarbij een staatkundig motief een rol speelt en die een directe gevaarzetting betekenen voor de openbare orde of het openbaar gezag. Van dit haatzaaiartikel – het klinkt bijna Afrikaans – waarbij het gaat om het verspreiden van haat, vraag ik mij af of het voldoende is bepaald als je begrippen als fascisme in het strafrecht opneemt. Graag krijg ik hierop een reactie van zowel de heer Remmelink als van de vertegenwoordigers van het OM.

De **voorzitter**: Voordat de vragen van mevrouw Varma en de heer Koekkoek, die duidelijk zijn, beantwoord worden, zou ik graag willen dat de twee elementen van de inbreng van de heer De Graaf worden beantwoord. Misschien kan de heer De Graaf die nog even kort weergeven.

De heer **De Graaf** (D66): Mijn tweede vraag is nu nader door de heer Koekkoek geëxpliciteerd. Ik had het wat ruimer geformuleerd. Mijn andere vraag was of er geen onderscheid gemaakt zou moeten worden tussen incidentele discriminatoire uiting van 137c en d en een meer structurele uiting. Ik vertaal dat in meer formele termen, namelijk ergens een beroep of gewoonte van maken. Dat zou men dan ook in de strafmaat tot uiting kunnen laten komen, nog daargelaten wat je er verder mee zou kunnen doen voor bijkomende straffen.

De heer **Eskes**: Het gaat dan om meer structurele rassendiscriminatie dan een incidenteel geval met zwaardere strafmaat. Misschien valt daarover te denken, mits het maar niet bedoeld is als een ''onthoofding'' van politieke groeperingen. Dat proef ik wel in het hele scala van nieuwe maatregelen dat voorgesteld wordt: kiesrechtontzetting, zendtijdontneming, wachtgeldontneming en ik wacht nog op het ambtenarenverbod. Ik zie een heel scala van halve maatregelen, nieuwe halve maatregelen, oude

halve maatregelen die opgepoetst moeten worden, zoals uniformverbod. Ik zie dat alles komen en mij bekruipt de vrees dat dit een alibi moet zijn om een maatregel niet te gebruiken, namelijk de verbodenverklaring. Wij proberen dat op allerlei manieren te doen. Wij zetten artikel 51 strafrecht in, de strafbare rechtspersoon. Wij zetten artikel 140, lid 1, Wetboek van Strafrecht in, deelneming aan een misdadige organisatie. Dat is op het ogenblik het manusje van alles voor politieke partijen, voetbalclubs en noem maar op. Dat alles om maar niet te gaan naar die ene maatregel die werkelijk afdoende is en die werkelijk aan de mensen die echt lijden onder het bestaan van racistische en extremistische partijen – dat zijn dus onze allochtonen – een werkelijke oplossing geven en een zekere rust geven. Nogmaals, dat is de verbodenverklaring! Ten aanzien van de verbodenverklaring vindt een verschuiving plaats en zelfs in de verbodsgrond is op het ogenblik een verschuiving aan de hand. De verbodsgrond is in 1988, in de aanloop naar de wet van 1988, opgepoetst en gerepareerd naar aanleiding van de mislukte ontbinding van de NVU. Toen is het door minister Korthals Altes heel prachtig gezegd. Op verzoek van de Kamer zei hij wat hij verstond onder een werkzaamheid, strijdig met de openbare orde. En dat kan alles zijn. Houdt ''strijd met de openbare orde'' wanordelijkheden op straat in? Volgens Korthals Altes was het criterium veel ruimer. Hij gaf in de memorie van antwoord een prachtige uiteenzetting, een interpretatie waarmee wij het kunnen doen. Hij noemt rassendiscriminatie expliciet. Groeperingen die rassendiscriminatie plegen, politieke partijen of niet, komen in aanmerking voor een verbodenverklaring. Hij noemt allerlei andere voorbeelden en hij zegt: ze hebben allemaal gemeen dat ze ''een aantasting inhouden van de als wezenlijk ervaren beginselen van ons rechtsstelsel die, indien op grote schaal toegepast, ontwrichtend zou blijken voor de samenleving''. Dat is de norm en die werd met gejuich ontvangen. De rechter heeft een norm en hij weet precies wat hij moet doen. Leest u de passage goed en ik herhaal het nog eens: werkzaamheden die een aantasting inhouden van de als wezenlijk ervaren beginselen van ons rechtsstelsel – zoals het verbod van rassendiscriminatie – die, indien op grote schaal toegepast, ontwrichtend zou blijken voor de samenleving. Dat betekent dus niet dat wij moeten afwachten of ze ontwrichten, nee, wij moeten anticiperen. Want er staat ''die, wanneer ze op grote schaal wordt toegepast, ontwrichtend zou blijken voor de samenleving''. Dan moeten wij al toeslaan en dan al een verbodsvordering instellen. Wat maakt minister Dijkstal ervan? Hij vraagt zich af wanneer werkzaamheden in strijd met de openbare orde aan de orde zijn en zegt dan dat dit aan de orde is wanneer er sprake is van een stelselmatige, zeer ernstige verstoring van het democratisch proces. Dan vraag ik mij af: zijn wij terug bij af? De openbare-ordenorm was vaag; minister Korthals Altes legde het heel helder en duidelijk uit. Daar moeten wij dankbaar voor zijn. En wat krijgen wij nu? Een democratisch proces. Wat is dat? Is dat de verkiezingsstrijd of het vergaderen van de openbare lichamen? En gaat het dan om het verstoren daarvan of om het bezetten van een departement? Wat moeten wij onder een democratisch proces verstaan? Dat moet nog eens uitgelegd worden. Bovendien moet het stelselmatig zijn en een zeer ernstige verstoring van het democratisch proces. Pas dan komt de verbodsactie volgens de minister in aanmerking.

Ik wil dat illustreren met een voorbeeld van gisteren. In een Brabantse gemeente wordt bij de toewijzing van een huis een actie in gang gezet met plakkaten, enz.: allochtonen krijgen het huis niet. Het resultaat is dat de allochtonen het huis niet accepteren. Het is een buitengewoon ernstig geval. Stel nu dat wij ontdekken dat er een politieke beweging achter zit die dit heeft geëntameerd. Wat maken wij daar dan van? Is dat een stelselmatige, zeer ernstige verstoring van het democratisch proces? Dat wordt dubieus. Is het anderzijds, in navolging van Korthals Altes, een aantasting van een als wezenlijk ervaren beginsel van ons rechtsstelsel die, indien op grote schaal toegepast, ontwrichtend zou blijken voor de samenleving? Ja, dat is het wel degelijk. Als de recente interpretatie van minister Dijkstal stand houdt, dan wordt de hele verbodsactie, artikel 20, lid 1, van het BW, Boek 2, theoretisch, illusoir, een dode letter die nooit gebruikt zal worden.

De heer **Koekkoek** (CDA): Voorzitter!...

De **voorzitter**: Nee, mevrouw Varma en u hebben de gelegenheid gehad, een vraag te stellen. Uw vraag was een vervolg op die van de heer De Graaf en ik wil nu de voorkeur geven aan de beantwoording van die vragen. U stelt nu steeds een tussenvraag.

De heer **Koekkoek** (CDA): Maar wij zitten hier om te leren, voorzitter.

De **voorzitter**: Ik vind dat ook de vragen die in een eerder stadium zijn gesteld, redelijk moeten worden beantwoord.

De heer **Koekkoek** (CDA): Ik wil afzien van mijn beurt over het onderwerp als ik deze vragen mag stellen.

De heer **Vrakking**: Voorzitter! In de huidige richtlijn is de recidive aangegeven als strafverhogend. Ik zou er voor voelen om dat zo te laten omdat wij het minimum en het maximum kennen. Bij een geval van discriminatie vordert het OM bijna altijd een voorwaardelijke straf. Bij een tweede keer wordt die voorwaardelijke straf omgezet in een definitieve straf plus een stuk gevangenisstraf erbij. Bij de derde keer kun je weer een verhoging vragen. Er wordt dus al rekening gehouden met de recidive. Dat is algemeen in het strafrecht. Ik denk dat je alleen in uitzonderingsgevallen zou moeten overgaan tot het maken van een bepaling waarin de herhaling, zoals bij gewoonteheling, extra strafverzwarend is. Wij, en de rechter in ons voetspoor, hebben genoeg om daar rekening mee te houden. Ik zie grote problemen bij het nieuwe voorgestelde artikel 435, vooral als je ziet welke elementen allemaal een rol spelen. Wij moeten al die elementen aantonen en niet alleen wij, maar ook de politie want die begint ermee. Ik wijs op zaken als fascisme, de bedoeling en de haat. Ik denk dat wij erg weinig met dit artikel kunnen doen. Wij kunnen natuurlijk ook heel veel met artikel 140. Er is wel eens gezegd dat dit alleen geldt voor zwaar georganiseerde criminaliteit, maar daar is het artikel helemaal nooit voor bedoeld.

Het gaat erom dat er in een groepsverband dingen worden beraamd die niet door de beugel kunnen. Als men al van plan is om misdrijven te plegen – dat kan van allerlei zijn, ook in discriminatiezaken – zou meteen al bij de voorlopige hechtenis artikel 140 kunnen worden ingezet. Wat dat betreft zijn die personen niet beter of slechter dan voetbalsupporters die met z'n allen geweld plegen.

De heer **Van Donselaar**: Voorzitter! Ik wil het uniformverbod onderstrepen. Ik denk dat het buitengewoon lastig kan zijn, kijkend naar de groeperingen in kwestie, om fascistisch streven aan te tonen omdat men zich geweldig inspant om dat juist niet te laten zien. Je zou op zijn minst een begrippenpaar als doel en werkzaamheid moeten opnemen, zoals dat bij het partijverbod het geval is.

Misschien moeten wij even terugkeren naar het moment waarop het in discussie kwam. Er was een verboden extreem rechtse demonstratie in Utrecht. Ik meen dat er ook een verboden tegenbetoging was. Niettemin dreigden beide partijen op de dag zelf met elkaar in de clinch te gaan. De politie probeerde dat uit elkaar te houden. Men dacht dat er een heel grote groep antifascistische demonstranten, die gewapend zouden zijn, op weg naar Utrecht was. Omdat die nergens te vinden was, is men gaan arresteren daar waar men dacht dat er risico's waren. Op zichzelf was dat heel begrijpelijk. Wie Utrecht en Hoog Catharijne op zaterdag kent, kan zich voorstellen dat daar iets verschrikkelijk uit de hand kan lopen. Die wilde arrestaties hebben toen veel onrust gegeven, omdat het uniformverbod, wat de grond was om massaal te arresteren, in de jaren dertig was ingevoerd om de militie van de NSB tegen te gaan. Dat het bij nader inzien tegen tamelijk onschuldige tegendemonstranten van extreem rechtse groeperingen werd ingezet, veroorzaakte die opschudding. De eerste reactie was toen: schrappen! Mijn eerste reactie daarop was: pas toch op wat je doet. Als je ziet hoe extreem rechtse groeperingen decennia lang, wat dit betreft balanceren op de grens van het toelaatbare met de kleuren zwart en rood, met de kleur bruin en met de combinatiekleuren zwart en zilver: SS. Ik weet uit allerlei onderzoeken hoezeer men daar, in rond Hollands gezegd, een bloedhekel heeft aan dat uniformverbod. Zou je dat loslaten, dan zou je vrij sinistere taferelen kunnen krijgen.

Dit probleem heeft zich ook in andere landen voorgedaan. In Engeland is er een geweldige opschudding geweest omdat een baret en een zonnebril voor een IRA-uniform werden gehouden. Je ziet overal dat een te ruim geformuleerd artikel problemen kan opleveren als het veel te wild wordt toegepast. In Frankrijk heeft men geprobeerd om naast het neutrale repertoire de wet toe te spitsen, waarbij men als het ware de normen van Neurenberg als uitgangspunt heeft genomen: naast het neutrale repertoire heeft men voor wat op de SS lijkt – uniformen die op die van het nationaalsocialisme lijken – een norm geformuleerd. Je zou daaraan kunnen denken omdat het tegemoetkomt aan de gedachte om naast het neutrale repertoire een toespitsing te maken in de richting van fascisme en nationaal-socialisme. Dat zou misschien niet alle problemen oplossen, maar ik denk ook niet dat de geweldige problemen, zoals bij een fascistisch streven, zich daarbij voordoen.

De heer **Rehwinkel** (PvdA): Voorzitter! Ik wil nog een vraag stellen over de ontbinding van rechtspersonen dus ook de ontbinding van politieke partijen. Ik stel die vraag in eerste instantie aan de heer Eskes en ik vermoed dat ik bij de heer Penninx terechtkom.

De commissie-Ginjaar-Maas heeft gezegd, dat de ontbinding van rechtspersonen weliswaar juridisch mogelijk is, maar dat dit in de praktijk uitermate ingewikkeld zou zijn. Nu meen ik dat bij de NVU-zaak, waarbij verbod en ontbinding aan elkaar zijn gekoppeld, die procedure opnieuw is geregeld. Ik wil in eerste instantie aan de heer Eskes vragen wat het ingewikkelde aan die procedure is. Als hij die vraag niet kan beantwoorden dan misschien de heer Penninx wel. Heeft hij misschien bedoeld dat het feit dat de stelselmatigheid als criterium is opgedoken, het zo ingewikkeld maakt?

De heer **Koekkoek** (CDA): Voorzitter! Begrijp ik de heer Eskes goed, dat hij van mening is dat een enkele veroordeling wegens discriminatiemisdrijf van een politieke groepering of een veroordeling wegens artikel 140 strafrecht, voldoende is om te komen tot een verbodenverklaring en ontbinding van een politieke vereniging? Ik hoor graag zijn mening daarover maar ook die van de vertegenwoordigers van het OM.

De heer **Eskes**: Ik heb een oud-burgemeester van Amsterdam eens het volgende horen zeggen. Met die verbodenverklaring is het veel minder een kwantitatief probleem dan wel een kwalitatief probleem. Dat wil zeggen, wat is die werkzaamheid in strijd met de openbare orde? Hij stelde dat met name rassendiscriminatie zo zwaar weegt in een samenleving dat men een tempoverlies van zes à acht jaar – eerst afwachten tot in kracht van gewijsde een club tweemaal veroordeeld is terzake van rassendiscriminatie – niet moet nemen. Er moet direct iets gebeuren. Dat hangt ook wel af van de aard van de discriminatoire uitlating; van de vraag of die zeer georganiseerd of zeer gestructureerd is geweest. Maar het wachten totdat er tweemaal een onherroepelijke veroordeling is uitgesproken tegen zo'n club, is een tempoverlies dat tegenover de samenleving volstrekt onverantwoord is in zijn visie.

Waarom is het zo moeilijk? Ik denk dat bij die vraag een vrij banale factor een rol speelt. De verbodenverklaring en de ontbinding is natuurlijk geen straf, maar een bestuurlijke maatregel. Anders dan de artikelen 51 en 140. Daar heb je te maken met strafbare mensen en strafbare rechtspersonen. Dit is evenwel een maatregel die genomen wordt in het belang van de openbare orde. De overheid zegt als het ware: jullie club krijgt de rode kaart; je doet niet meer mee, want je hebt je misdragen. Daarvoor geldt een heel speciale procedure die zich afspeelt via burgerlijke rechtsvordering. Het is weliswaar het OM dat vordert in een verzoekschrift en ook de burgerlijke rechter zit daar niet echt als burgerlijke rechter, want die heeft meestal met partijen te maken. Eigenlijk is het oneigenlijke rechtspraak, want de rechter neemt een beschikking. Men kan die bij wijze van spreken in handen leggen van de minister, zoals het in Duitsland gebeurt bij gewone verenigingen die niet een politieke partij zijn. Daar verbiedt de minister gewone verenigingen honderden

keren. Als vereniging kan je dan terugvallen op de administratieve rechter.

De heer **Van Donselaar**: Na de oorlog is dat zeker 300 keer tegen extreem rechtse verenigingen gebeurd.

De heer **Eskes**: Bij ons moet de rechter dat doen. Nu is een dergelijke procedure voor het OM moeilijk. Het is moeizaam en ongewoon. Het gaat niet over strafrecht, want bij het strafrecht voelen de rechters zich als vissen in het water. Maar bij een verbodsvordering ligt het anders. Een student heeft daar eens een scriptie over geschreven en ik heb hem aangeraden om eens naar die officieren te gaan en te vragen waarom. Men zei toen dat het vreselijk moeilijk is en zij vroegen zelfs aan de student hoe het eigenlijk moest.

Maar daarnaast speelt nog een tweede factor een rol, want het is nogal wat om een politieke partij verboden te verklaren. Dat doet men niet uit zichzelf. Daarvoor moet de officier van justitie inderdaad naar de minister van Justitie en waarschijnlijk is het een kabinetsbeslissing om een verbodenverklaring en ontbinding te vorderen. Zo is het ook bij de NVU gegaan, want dat was een kabinetsbeslissing. Het initiatief komt dus niet direct vanuit het OM maar vanuit de politiek. En het gaat er eigenlijk om of de politieke wil er is.

De heer **Vrakking**: Ik nodig u graag uit om eens op het parket te komen kijken. Het OM doet in sivilibus veel meer dan u denkt. Ik noem de krankzinnigenwetgeving maar tal van zaken. Bij ons wordt aan de lopende band de ontbinding van vennootschappen gevraagd. Daar is helemaal niets aan. Je zet het op papier, het wordt ingediend en de officier gaat naar de zitting. De betrokkene komt, maar meestal komt hij niet want het gaat vaak over buitenlandse rechtspersonen. Er zitten drie rechters en die wikken en wegen, want het is geen schijnprocedure. Soms is er verweer en wijzen zij af. Vaak hebben wij, net als het OM bij de Hoge Raad, een hoge score dat de rechter toewijst. Dat is niet zo moeilijk. Het initiatief om te ontbinden zal inderdaad een politiek besluit moeten zijn. Wij zijn wel zo verstandig dat wij dit soort zaken voorleggen aan onze minister en zeggen dat wij voornemens zijn om... De minister kan aanvoeren dat er andere aspecten zijn die een rol spelen. Zo hoort het ook. Maar dit is zeker geen opdracht om... Natuurlijk is het ontbinden van een politieke partij niet iets wat het parket iedere dag zou doen! Maar als het zou moeten, is het niet lastig.

In antwoord op de heer Koekkoek, kan ik zeggen dat ik niet meen dat je het na één keer al moet doen. Het moet ernstig en structureel zijn.

De heer **Penninx**: Ik wil hier kort op aansluiten. Ik neem aan dat ik op de strikt juridische argumentatie niet verder hoef in te gaan, want ik ben geen jurist.

Ik wil er een element aan toevoegen. Binnen de commissie is vooral de socio-politieke argumentatie heel belangrijk geweest. U moet het zien in het kader van de benadering die de commissie heeft gekozen voor bestrijding van racisme in het algemeen. Die begint niet met te verbieden, maar stelt weerbaarheid centraal. Als je te vlug verbiedt, maak je de democratie kapot. Daar gaat het om en zo simpel is het. Ook daar vindt afweging van grondrechten plaats en dat is een sociopolitieke afweging. Zodra je de weerbaarheid van een samenleving als grond voor bestrijding van uitwassen gaat nemen, heb je als het ware een antigriepinenting vooraf gekregen. Je hoeft de griep niet meer zelf te bestrijden, want je zorgt ervoor dat die er niet meer komt. Vanuit die gedachte hebben wij gezegd dat het gebruik van een verbod eigenlijk een zwaktebod is. Een te vaak toegepast zwaktebod tast uiteindelijk je politieke systeem aan. Dat is de grondgedachte, weliswaar wat breder geformuleerd. In die zin is het vanuit de commissie vooral een socio-politieke aarzeling en niet zozeer een technische.

Mevrouw **Noorman-den Uyl** (PvdA): Mijn vraag sluit mooi aan op de laatste opmerking van de heer Penninx. In het rapport van de commissie-Ginjaar-Maas wordt in de conclusie aangegeven, dat er te weinig initiatieven genomen zijn om adequaat in een beginfase te reageren, bijvoorbeeld door lokale overheden, op ontwikkelingen die tot escalatie kunnen leiden, zodat die kunnen worden voorkomen. Er staat bijvoorbeeld dat er onvoldoende aandacht besteed wordt aan het voorkomen en bestrijden van racisme, discriminatie in ongestructureerde publieke contexten. Voorts: in dergelijke situaties ontberen lokale overheden, als eerstverantwoordelijken, vaak een van tevoren bedacht plan van aanpak, en gedane inspanningen te typeren als ad hoc-reacties waarmee men achter de feiten blijft aanlopen. Ik kan nog wel doorgaan, maar de kritiek is helemaal niet zuinig. Vooral aan de heer Franssen wil ik vragen welke taak hij bij de lokale overheden ziet om in een vroegtijdig stadium de escalatie te voorkomen, alsmede de polarisatie in de beweging. Hoe denkt hij dat de taken van lokale overheden verder ontwikkeld kunnen worden? Daarover bestaan zeker zorgen en het kabinet negeert die, eerlijk gezegd, straal.

De heer **Franssen**: Met die laatste conclusie ben ik het geheel en al eens. Maar ik heb bij de discussie over dit type thema's in de laatste anderhalf jaar wel vaker de indruk gekregen dat er een zekere, op gebrek aan kennis gebaseerde, afstandelijkheid in de Haagse reactie viel te bespeuren. Lokale overheden hebben hier een buitengewoon belangrijke taak. Maar de constatering van de commissie-Ginjaar-Maas is wat dat betreft volstrekt juist. De lokale overheden hebben de deskundigheid veelal niet, ze hebben het instrumentarium misschien wel binnen handbereik maar wie de deskundigheid niet heeft, ziet dat in onvoldoende mate. De vaste commissie heeft vanmorgen een gesprek gehad met Forum. Dat zal een instituut moeten zijn dat op dat punt expertise aanreikt. Maar alleen kan Forum het ook niet. Ik denk dat er door interdepartementaal overleg, in samenspraak met de VNG, aan een instrumentarium zal moeten worden gewerkt, waardoor expertise kan worden gebundeld en verspreid. Er wordt natuurlijk wel via een omweg veel gedaan dat uiteindelijk wel onder een bepaalde noemer zou kunnen zijn te brengen maar wat niet direct met dit thema is verbonden. Bij het grotestedenbeleid zijn bijvoorbeeld thema's aan de orde waarbij het erom gaat hoe in buurten en wijken niet alleen voor mensen maar ook door mensen en instellingen aan buurt- en wijkgericht werk, in de breedste zin van het woord, wordt gewerkt. Daarin ligt wel een

aanpak besloten die op termijn succesvol kan werken, maar het is wel belangrijk om met elkaar te werken aan programma's en aan instrumenten die daarbij ingezet kunnen worden. Het onderwijs speelt daarin een heel wezenlijke rol, maar het blokje onderwijs komt nog aan de orde en daarom zeg ik daar nu niets over. Voorts moet de lokale overheid in haar subsidiebeleid het een en ander doen. Je kunt met je instrumentarium bijvoorbeeld ook iets doen in het horecabeleid. Je kunt ook met sportverenigingen heel veel afspraken maken. Waar een wil is, is wel een weg maar de gemiddelde expertise ontbreekt, ook omdat het samenwerken tussen sectoren in gemeentelijke diensten vaak net zo moeilijk is als het samenwerken tussen departementen. Wat mij betreft wordt er wel degelijk gewerkt aan een intensivering van de lokale zorg. Er zijn overigens talloze gemeenten die daar wel het een en ander aan doen en het zou goed zijn om dit te bundelen zodat men meer doet aan overdracht van kennis dan dat men altijd voorschriftsgewijze werkt.

De **voorzitter**: Ik kijk naar de heer Koekkoek voor het thema onderwijs.

De heer **Koekkoek** (CDA): Bij het onderwijs zijn twee dingen aan de orde. Ik wil mijn vragen met name aan de heren Penninx en Franssen voorleggen.

In de eerste plaats heb ik de vraag in welke mate in het onderwijs sprake is van rassendiscriminatie tussen leerlingen of in de verhouding tussen leraren en leerlingen.

Mijn tweede vraag is wat uw oordeel is over datgene wat er in het onderwijs gebeurt om kinderen zodanig voor te bereiden dat zij er helemaal op zijn ingesteld om niet te discrimineren en om dat af te keuren. Vindt u dat daaraan in het onderwijs voldoende gebeurt? Gebeurt er misschien zelfs wel te veel op dat gebied? Immers, als je te veel spreekt over de multiculturele samenleving dan zou dat averechts kunnen werken. Zou het zinvol zijn om hier regels te stellen, bijvoorbeeld om ervoor te zorgen dat bij eindexamens in ieder geval ieder jaar de multiculturele samenleving aan de orde zou komen?

De heer **Penninx**: In welke mate is er sprake van discriminatie in het onderwijs? Ik wil die vraag herformuleren. Het onderwijs is een institutie die juist op het punt van bestrijding van wat wij normaal gesproken in de samenleving discriminatie noemen, allang een stap voor is. Dat wil zeggen, de duidelijke discriminatoire handelingen binnen een gecontroleerde context als de school, zijn betrekkelijk uitzonderlijk. Dat betekent nog niet dat er geen problemen zijn. Wat eronder ligt zijn de veel wezenlijker problemen van de vraag hoe groepen die zichzelf als eigen groep zien en die bepaalde dingen in het onderwijs willen herkennen, in dat onderwijs institutioneel worden behandeld. Voelen zij zich daarin thuis? Zijn leerkrachten erop voorbereid en ertoe opgeleid om dat onderwijs te geven op een manier die gemengde groepen aanspreekt en waarin iedereen zich kan herkennen? Zodra dat niet gebeurt, is de kans groot dat er een grond voor interetnische relaties gaat ontwikkelen waardoor men uit elkaar groeit. De grondslag voor multicultureel samenleven moet in het onderwijs gerealiseerd worden. Ik maak nu een verbinding met onderwerpen als intercultureel onderwijs, het leren omgaan met verscheidenheid op een wijze die elk van de deelnemers herkenbaar maakt, waardoor men zich daarin thuis voelt. Op de vraag of dat verankerd is in het Nederlandse onderwijs, moet ik antwoorden dat dit niet het geval is. Dat is recentelijk geconstateerd door de werkgroep intercultureel onderwijs. Wel constateren wij dat er een aantal scholen is, vooral die welke allang gemengd waren of waar een sterke concentratie van allochtonen is, dat er vaak mee heeft leren werken. Zij hebben er, door schade en schande wijs geworden, soms prachtige oplossingen voor gevonden. De grote problemen vinden wij bij de scholen die recent heel sterk een verandering van samenstelling hebben ondergaan waar zij niet op voorbereid waren. De problemen die wij nog zullen krijgen, liggen in de gebieden en scholen in Nederland die helemaal nog niet gemengd van samenstelling zijn maar die het wel zullen worden. Dat vraagt om een investering in het onderwijs die voorkomt dat er later een voedingsbodem voor discriminatie zou kunnen zijn. Dat is het antwoord op de eerste vraag.

Is er voldoende gedaan in het onderwijs? Nee, maar ik denk dat er heel veel gedaan kan worden. Maar de conceptie van hoe je daaraan werkt, is veel breder dan alleen het bestrijden daar waar heel duidelijk iets aan de hand is wat niet kan. Er gaat immers heel veel aan vooraf. Dat moeten wij veel beter in de vingers krijgen. Mensen zitten lang in dat onderwijs; het is zo'n basaal instituut voor de vorming van burgers. Daar moeten wij behoorlijk en goed aandacht aan geven.

De heer **Franssen**: Voorzitter! Over dit vraagstuk is naar mijn inschatting weinig hard materiaal beschikbaar. Wij praten hierover veelal in veronderstellingen. Dat maakt het terrein tegelijkertijd problematisch maar toch moeten wij proberen een zo goed mogelijke poging te doen. Het verkrijgen van meer materiaal daarover is een opdracht van de eerste orde.

Ik heb het idee dat er veel meer sprake is van discriminatie zonder dat kinderen, jongelui, de indruk hebben dat zij discrimineren. Dat heeft veel te maken met een gebrek aan kennis over dit onderwerp bij henzelf. Op scholen worden veel meer discriminatoire uitlatingen gedaan waar kinderen niet bij stilstaan, waar zij soms wel door ouders op worden aangesproken – dan gaat er mogelijkerwijze een lichtje branden – maar vaak ook niet. Wij zijn dan meteen bij het vraagstuk van de relatie tussen ouders en school aangekomen. Immers, als dit niet in de opvoeding een thema van de eerste orde is en wij zien dat de scholen een steeds belangrijkere taak krijgen omdat er een accentverschuiving plaatsvindt in de opvoeding naar het onderwijs, dan betekent dit dat het onderwijs een veel zwaardere taak heeft te vervullen, waarvoor zij in belangrijke mate niet is geëquipeerd en opgeleid. Het attitudevraagstuk in ons hele onderwijs is eigenlijk een vraagstuk dat te weinig aandacht heeft gekregen, maar dat het wel zou moeten krijgen.

De heer **Koekkoek** (CDA): Ligt hier een taak voor de overheid?

De heer **Franssen**: Hier ligt een taak voor de overheid, want dit thema gaat over de grenzen van de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs heen. Dit heeft met zulke algemeen aanvaarde

normen te maken, dat ik niet hoop dat dit thema door de klassieke discussie zal worden beheerst, want dan kunnen wij het beter laten.

De heer **Koekkoek** (CDA): Die discussie wilde ik niet oproepen, maar ik wil toch mijn vraag toespitsen. In hoeverre mag de overheid erop gericht zijn om attitudes te veranderen?

De heer **Franssen**: Hier zijn algemene normen in onze samenleving, aan wetgeving ten grondslag liggend, verankerd. Dat betekent dat op iedere school de leerlingen ten minste in overeenstemming met de rechtsbeginselen moeten worden opgevoed. Een school die autonoom wil zijn, die een missie heeft te vervullen, moet als primair deel van die missie hebben, dat leerlingen worden opgevoed tot staatsburgers voor wie in het leven dit soort beginselen liggen verankerd. Dat betekent dat een onderwijsinstituut een voorbeeldrol van de eerste orde heeft, die zwaarder wordt door de verschuiving in de opvoedingsaccenten. Daar ligt overigens wel een zwaartepunt, want ook onder allochtone ouders komt een keuzepatroon voor in het onderscheid tussen zwarte en witte scholen, waarbij het aanwezig zijn van een heterogene bevolking die het mogelijk maakt om die noties goed over te brengen, in toenemende mate moeilijk wordt. Ik zeg dit ook tegen de achtergrond van het volgende feit. Als u een goed referentiebeeld wilt krijgen van de wijze waarop aan intercultureel onderwijs wordt gedaan, komt u een heel droevige situatie tegen. De norm ligt al in de Wet op het basisonderwijs van 1985 opgesloten, maar wat eraan gedaan wordt en is, is buitengewoon droevig. Dat heeft ook te maken met het feit dat de noties over wat een multiculturele samenleving is, wel door Jan en allemaal worden besproken, maar dat voor de invulling en beleving geldt: zoveel hoofden zoveel zinnen. Wil je antidiscriminatoir handelen en dat handelen voorleven, dan zul je een beeld moeten hebben van het type samenleving waarop je dat wilt richten. In die discussie ligt vooral voor de bewindslieden van OCW nog een heel grote opdracht.

De heer **Van Donselaar**: Voorzitter! Ik wil hier iets aan toevoegen dat niet zozeer direct met onderwijs heeft te maken, maar met het feit dat de school een ontmoetingsplaats is voor jongeren. Ik heb de indruk dat er in toenemende mate rond de school, en niet zozeer in de klas zelf, spanningen, vechtpartijen en bijna steekpartijen zijn. Ik heb er niet goed zicht op of dit stormachtig toeneemt, maar het heeft niet direct te maken met de onderwijssituatie. Het is dus niet de gecontroleerde context van het onderwijs waarover de heer Penninx sprak, maar het feit dat jongeren elkaar daar ontmoeten. Het probleem is dat heel vaak, wanneer spanningen zich voordoen – ik noem de problematiek van wapens op school – de school geneigd is om dat met de mantel der liefde te bedekken. Dat gebeurt om allerlei heel begrijpelijke redenen: men is bang voor de naam van de school, leerlingenaantallen zijn van groot belang. In antwoord op de desbetreffende vraag van de heer Koekkoek, zeg ik dat daar misschien een taak ligt voor de overheid om te trachten daar wat meer zicht op te krijgen. Immers, in potentie zijn daar allerlei gevaarlijke ontwikkelingen aan de gang van groepjes jongeren, al dan niet met vlaggetjes op de mouw, die elkaar opzoeken en die afspraken maken om op koopavonden elkaar in bepaalde straten te treffen. Dikwijls is zo'n treffen op het laatste moment verijdeld. Maar de verhalen zijn op het moment legio – ik weet niet om welke omvang het gaat of om welke ernst – over angstige zaken die net goed aflopen.

De heer **Franssen**: Ik wil nog een aanvulling geven, want dit is een tweeledige zaak. Er is ook onder allochtonen groepsvorming, ook op de scholen, die integratief handelen bemoeilijkt en dat trekt zich in toenemende mate door in het uitgaansleven van jongeren: gekleurde discotheken zijn er meer en meer. Dat betekent dat de segregatietendensen zich veel breder in de samenleving gaan doortrekken en dat is iets om je redelijk veel zorgen over te maken.

De **voorzitter**: Bij het laatste blok neemt mevrouw Oedayraj Singh Varma het voortouw en dat hebben wij omschreven als ''andere maatregelen''. Er is al een aantal in de loop van de discussie aan de orde geweest, maar mevrouw Varma neemt hierin een startpositie in.

Mevrouw **Oedayraj Singh Varma** (GroenLinks): Voorzitter! Ik kan kort zijn, want de meeste punten zijn al behandeld.

Hoe wordt er gekeken naar de wenselijkheid van intrekken van subsidies of zendtijd van politieke partijen? Indien dat wenselijk is, moet het dan wettelijk geregeld worden? Hoe wordt er aangekeken tegen het intrekken van wachtgeld bij politieke ambtsdragers die zich schuldig maken aan discriminatie? Hoe zit het met de politieke onschendbaarheid? Zou die opgeheven moeten worden? Is dat belangrijk? Zijn er nog andere maatregelen naast die welke al over de tafel zijn gegaan, die u van belang vindt en die wij nog niet hebben genoemd?

De **voorzitter**: Ik meen dat op een aantal vragen door de heer Eskes zojuist al een antwoord is gegeven, maar misschien willen de anderen nog reageren op een van de thema's van mevrouw Varma?

De heer **Van Donselaar**: Ik wil een meer algemene reactie geven. Het gaat bij de voorbeelden die mevrouw Varma noemt, om politiek extremisme, vertegenwoordigers van extremistische politieke partijen. Uit een oogpunt van effectiviteit helpt alles. Maar effectiviteit is niet het enige argument in de afweging. Ik noem maar een kwestie als de botsing van grondrechten of de vraag hoe je het in het vat giet. Er zijn allerlei andere punten die een rol spelen, maar over het algemeen zie je, dat elke pressie die van buitenaf op een extremistische formatie wordt gezet, invloed heeft omdat men zich moet matigen. Dat geeft interne spanningen. Men denkt anders over hoe je je moet matigen in reactie op die dreiging van buitenaf. Dat geldt voor de dreiging van partijverbod, voor de dreiging met intrekken politieke zendtijd en ook voor de kiesrechtbeperking. Dat zijn allemaal maatregelen die effect hebben. Uit een oogpunt van effectiviteit meen ik dan ook, dat je kunt aantonen dat alles helpt: drempels verhogen in de Kieswet of een handtekeningeneis. Maar ik wil er nadrukkelijk aan toevoegen dat effectiviteit niet het enige is. Op een gegeven moment schiet je met een kanon op een mug. Je kunt andere afwegingen maken: het probleem is zo ernstig dat je een grondrecht moet inperken. Dat is bij

al die maatregelen telkens weer aan de orde.

De heer **Eskes**: Ik wil een opmerking maken over de zendtijdintrekking. Het is pikant om op te merken dat de veroordeling van een partij steeds weer is gelukt en alleen maar kon lukken hoofdzakelijk op grond van de uitzending in de zendtijd voor politieke partijen. Ik verwijs naar de Centrumdemocraten waarbij dat gelukt is via artikel 51 strafrecht, de strafbare rechtspersoon. Via artikel 140 strafrecht is de CP'86 geduid als een misdadige organisatie. Dat is niet helemaal gelukt, want de groep is enigszins uitgebreid zodat het niet meer de rechtspersoon CP'86 was. Een consequentie van het intrekken van de zendtijd voor politieke partijen kan zijn, dat je ze daarna nooit meer kunt aanpakken. Je hebt immers bij politieke partijen altijd de kans dat men zegt: het was ons lid Jansen en wij hebben hem inmiddels als lid geroyeerd. Dan zijn bepaalde schanddaden niet terug te voeren tot de partij. Maar die toerekening was bij de zendtijd voor politieke partijen natuurlijk niet te loochenen, want het was immers de partij die daar sprak, bij monde van wie dan ook.

Aan de andere kant is de zendtijd van politieke partijen misschien ook wel een dienst aan de burger. De burger kan zien wat de partijen voorstaan en welke mensen erin zitten. Het is dus ook een service aan de kiezer en niet alleen een propaganda-instrument dat de partijen wordt aangereikt. Misschien is dat wel goed, want er wordt misschien wel minder gestemd op rechts-extremistische partijen dankzij de zendtijd.

Mevrouw **Essers** (VVD): Wilt u eigenlijk extra zendtijd bepleiten?

De heer **Franssen**: Persoonlijk zie ik in verboden in algemene zin niet zoveel, althans niet op hoofdzaken. Immers, de kans dat men met een kleine wijziging van statuten enz. presenteert, is groot. Maar de overheid mag wel grenzen stellen tot waar de tolerantie in dat opzicht dient te gaan. Ik vind een subsidie aan een politieke partij en een zendtijdmaatregel wel degelijk het overwegen waard. Dat gaat immers verder dan het strikte gelegenheid bieden om zich als politieke partij te kunnen operationaliseren.

Ik zou de leden van de Kamer echter willen wijzen op het onderdeel van de volkshuisvesting, onder verwijzing naar wat zich recent in 's-Hertogenbosch heeft voorgedaan. Ik moet de leden die, opnieuw vanuit de notie van het grotestedenbeleid, naar gemengde wijken toe willen, erop wijzen dat vanuit de huidige huisvestingswetgeving de mogelijkheden en het instrumentarium van de lokale overheid om daarin sturend te opereren, zo goed als nihil zijn. Over dat thema wordt regelmatig en met de nodige verve gediscussieerd. Dit zou echter een onderdeel van een breed pakket aan maatregelen moeten zijn, waarbij de lokale overheid een belangrijke stem in het kapittel heeft. Ik wil niet terug naar het oude regime, maar het evenwicht is in dat opzicht wel een beetje zoek.

De **voorzitter**: Ik zie dat de heer Penninx nog een reactie heeft. Daarna kunnen wij tot een afronding komen. Wellicht kan dan straks nog even informeel gesproken worden, maar dat laat ik graag aan de leden en de gasten over.

De heer **Penninx**: Voorzitter! Ik heb een probleem. In het begin heb ik gezegd, dat als wij kijken naar de breedte van het advies dat de TWCM heeft ingediend en naar de smalte van het antwoord en eigenlijk ook van de inhoud van deze vergadering, dan zou punt 5 ''andere maatregelen'' ten minste evenveel tijd in beslag moeten nemen als de hele rest van de vergadering. Wij hebben namelijk een reeks van zaken die in het advies als mogelijkheden naar voren worden gebracht, helemaal niet op tafel gehad. Ik ben nu natuurlijk te laat om een tweede vergadering te claimen, maar ik wil de commissie in herinnering brengen dat wanneer zij akkoord gaat met datgene wat nu in de brief van de minister staat, zij niet een antwoord geeft op het advies maar het antwoord geeft op iets wat de voorzitter in zijn inleiding naar voren bracht, namelijk dat er vroeger een andere discussie was over de vraag hoe wij racistisch geweld van vooral extreem rechts zouden moeten bestrijden. Ik zie nu dat het advies van de commissie even wordt meegenomen en op tafel wordt gelegd, maar dat wij eigenlijk op de oude discussie over de juridische middelen verder gingen. Ik vind dat zorgwekkend, want ik denk dat wij heel veel kansen missen die vallen onder puntje 5 ''andere maatregelen''. Ik durf er nu geen opsomming van te geven, maar ik geef het wel als algemene aanbeveling van de commissie weer. Mij lijkt het geen recht te doen aan de breedte van het advies.

De **voorzitter**: De laatste opmerking van de heer Penninx hoort bij een discussie die wij hier houden. Ik ga nu niet op zijn suggestie in; hij heeft ook niet concreet een tweede vergadering van deze orde geclaimd. Hij legt wel terecht het accent op een aantal punten die niet in voldoende mate aan de orde zijn geweest van de discussie. Het was natuurlijk de keuze van de commissie om die thema's aan de orde te stellen. Dat leidt altijd tot een bepaalde beperking. Sommige delen krijgen meer accent dan het andere. Terecht wijst de heer Penninx erop dat er nog een breder kader ligt, waarover wij niet hebben kunnen praten. Ook vanmorgen en in andere besloten gesprekken, die wij tussendoor hadden, hebben wij moeten concluderen dat het tijdselement altijd aanwezig is. Maar zeker de goede selectie die wij gemaakt hebben, leidt ertoe dat je altijd langer en dieper zou kunnen doorgaan en dat wij nu zeker thema's laten liggen. Dat is echter de beperking die een gesprek, zoals wij dat vandaag hebben, met zich meebrengt.

Dit alles neemt niet weg dat ik u allen buitengewoon hartelijk dank voor de tijd die u genomen heeft om hierheen te komen om op uw eigen wijze de vragen te beantwoorden en/of accenten te legen of de leden van de commissie te wijzen op elementen waaraan zij wellicht zouden kunnen voorbijgaan. Volgende week donderdag, 11 september, vindt het overleg plaats en indien u het verstandig vindt wanneer de commissie voor de tijd van bepaalde zaken kennisneemt, dan kunt u haar altijd op de hoogte stellen. Via de griffier wordt dit aan de leden verspreid.

Sluiting 16.25 uur.